

Engelli Bireylerin Toplumsal Bütünleşmelerini Etkileyen Bariyerlere Yönelik Geliştirdikleri Çözümler ¹

Yasin ERDURAK ² Recep YILDIZ ³

Başvuru Tarihi/Submitted: 01.06.2025 Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2025

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Öz

Bu araştırma, engelli bireylerin toplumsal yaşama eşit ve etkin biçimde katılmasını engelleyen sosyal, kültürel ve yapısal etkenleri inceleyerek, bu bireylerin söz konusu engeller karşısında geliştirdikleri çözümleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemi benimsenerek yürütülmüş ve maksimum çeşitlilik örnekleme doğrultusunda farklı engel türlerine sahip toplam 22 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veriler, MAXQDA yazılımı kullanılarak tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Analizler sonucunda, iki ana tema ve bu temalara bağlı toplam on altı tema belirlenmiştir. İlk ana tema “Toplumsal Birlikteliğin ve Bütünleşmenin Önündeki Bariyerler” altında; düşünsel farkındalığın olmayışı, ulaşım/erişim engeli, sözde/sembolik ilginin varlığı, engelli bireyin kendisi, ailenin çocuk yetiştirme tutumu, maddi imkânlardan yoksunluk ve alınan/verilen eğitim düzeyi altı temaları ortaya çıkmıştır. İkinci ana tema “Toplumsal Bütünleşme ve Güvenin İnşası” ise karşılıklı anlayışın varlığı ve bilinçlendirme, iyi niyetlilik-samimiyet-dürüstlük ile maneviyatın ve duygusal bağların güçlendirilmesi altı temaları çerçevesinde şekillenmiştir. Bulgular, engelli bireylerin karşılaştığı dışlayıcı tutumların fiziksel engellerin ötesinde, kültürel önyargılar ve toplumsal duyarsızlıktan da kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca toplumsal bütünleşmenin yapısal düzenlemelerin ötesinde; etik duyarlılık, empati, samimiyet ve bireysel çabayla mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. Araştırma, sosyal dışlanmanın azaltılması ve toplumsal birlikteliğin güçlendirilmesi için hak temelli, kapsayıcı ve sürdürülebilir sosyal politikalara duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, toplumsal bütünleşme, sosyal dışlanma, toplumsal güven

JEL Kodu: Z13, J14

¹ Bu çalışma birinci yazarın “Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleşmesinde Sosyal Sermayenin Rolü” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi, yerdurak@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0949-8100

³ Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Prof. Dr., ryildiz@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0584-6649

Solutions Developed by Persons with Disabilities to Address Barriers Affecting Their Social Integration

Abstract

This study aims to examine the social, cultural, and structural factors that prevent individuals with disabilities from participating equally and effectively in social life, and to reveal the solutions these individuals have developed in response to these barriers. The research was conducted using qualitative research methods, and in-depth interviews were conducted with a total of 22 participants with different types of disabilities, in line with maximum diversity sampling. The data were analyzed using the MAXQDA software and thematic analysis methods. As a result of the analysis, two main themes and a total of ten sub-themes related to these themes were identified. The first main theme, "Barriers to Social Cohesion and Integration," included the following sub-themes: lack of intellectual awareness, transportation/accessibility barriers, the presence of superficial/symbolic interest, the disabled individual themselves, the family's attitude toward raising children, lack of financial resources, and the level of education received/provided. The second main theme, "Building Social Integration and Trust," was shaped by the sub-themes of mutual understanding and awareness, goodwill, sincerity, honesty, and the strengthening of spirituality and emotional bonds. The findings revealed that the exclusionary attitudes faced by individuals with disabilities stem not only from physical barriers but also from cultural prejudices and social insensitivity. Furthermore, it was understood that social integration is possible not only through structural arrangements but also through ethical sensitivity, empathy, sincerity, and individual effort. The research emphasized the need for rights-based, inclusive, and sustainable social policies to reduce social exclusion and strengthen social cohesion.

Keywords: Disability, social integration, social exclusion, social trust

JEL Code: Z13, J14

Giriş

Engellilik olgusu, tarihsel süreçte tıbbi modelden, sosyal ve hak temelli yaklaşımlara evrilen önemli bir paradigma değişimiyle ele alınmaktadır. Tıbbi model, engelliliği bireyin fiziksel ya da zihinsel “kusuru” olarak görüp sorunu birey (beden) merkezli çözümlemeye çalışırken; sosyal model, engelliliği toplumsal ve yapısal faktörlerin yarattığı bir eşitsizlik biçimi olarak tanımlamaktadır (Oliver, 1990; Shakespeare, 2014). Bu bakış açısına göre, engelli bireylerin yaşadığı zorlukların temelinde, bireysel yeti kayıpları değil ayrımcı toplumsal tutumlar, yetersiz politikalar ve fiziksel erişilebilirlik eksiklikleri yer almaktadır (Oliver ve Barnes, 2012).

Bu doğrultuda, sosyal modelden etkilenecek geliştirilen hak temelli yaklaşım engelli bireyleri yardım nesnesinden ziyade hak sahibi bireyler olarak konumlandırmaktadır. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi (Convention on the Rights of Persons with Disabilities-CRPD) katılım, erişilebilirlik ve eşitlik ilkelerini temel alarak devletleri yapısal dönüşümlere çağırmaktadır. Ancak literatür, bu dönüşümün uygulamada birçok zorlukla karşılaştığını göstermektedir. Örneğin; Genç ve Çat (2013), işverenlerin önyargısının engelli bireylerin istihdamına engel teşkil ettiğini ortaya koyarken; Ngo vd. (2013), sosyal destek sistemlerinin sınırlı yapısının sosyal katılımı olumsuz etkilediğini vurgulamıştır. Benzer şekilde Groce vd. (2011), rehabilitasyon ve istihdam desteği yetersizliğinin bireysel bağımsızlığı sınırladığını belirtmektedir.

Fiziksel çevreye ilişkin erişim eksiklikleri de sosyal dışlanmanın belirleyici etkenlerinden biridir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Dünya Bankası’nın (2011) Rapor’u, birçok ülkede erişilebilirlik standartlarının yeterince uygulanmadığını, ilgili finansal ve kurumsal mekanizmaların zayıf kaldığını göstermektedir. Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda da, benzer sorunlar öne çıkmaktadır. Nitekim Özkazanç ve Özdemir Sönmez (2015), mimari planlamaların engelli bireylerin ihtiyaçlarını gözetmeden yapıldığını belirtmektedir. Alptekin (2024) ise sosyal dışlanmanın; eğitim, istihdam ve sağlık hizmetlerine erişimde ciddi kısıtlamalar yarattığını vurgulamaktadır.

Engelliliğe yönelik toplumsal algı da, sosyal katılımın önündeki engellerden biridir. Goffman’ın (1963) Damgalama Teorisi doğrultusunda, engelli bireyler toplumda “tam sosyal kabulden diskalifiye eden” etiketlemelere maruz kalmaktadır. Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar, engelli bireylerin genellikle “acınan”, “dışlanan” ya da “mücadeleci” bireyler olarak kategorize edildiğini ve bu algının sosyal izolasyonu pekiştirdiğini ortaya koymuştur (Burcu, 2020). Ayrıca Çaha (2016), ülkeler arasındaki engellilik politikalarının uygulama biçiminin farklılık gösterdiğini ve Türkiye’de engelli bireylere dair tanım ve uygulama birlikteliğinin henüz sağlanmadığını belirtmektedir.

Toplumsal bütünleşme, toplum üyeleri arasındaki dikey (devlet–vatandaş) ve yatay (bireyler arası) ilişkilerin; güven, aidiyet duygusu, katılım ve yardımlaşma istekliliğini içeren tutum ve normlarla şekillendiği ve bu unsurların davranışlara da yansıdığı bir toplumsal durumdur (Chan vd., 2006: 290). Bu kavramsal çerçeve, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımını değerlendirirken hem mevcut engellerin hem de bütünleşmeyi kolaylaştıran unsurların görünür kılınmasını gerekli kılmaktadır. Tüm bu yaklaşımlar, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve eşit katılımını sağlayacak etkili sosyal politikaların geliştirilmesinin yanı sıra, mevcut yapısal, sosyal ve kültürel bariyerlerin de görünür kılınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen araştırmada, farklı engel türlerinden bireylerle yapılan görüşmeler aracılığıyla mevcut engellerin nasıl deneyimlendiği ve toplumsal bütünleşmenin hangi yollarla mümkün hale geldiği sorgulanmaktadır. Böylece mevcut yazında çoğu zaman yapısal düzeyde ele alınan sosyal dışlanma ile toplumsal bütünleşme tartışmaları da engelli bireylerin kişisel deneyimi üzerinden daha detaylı bir biçimde incelenmektedir.

Araştırmanın amacı ve yöntemi doğrultusunda, çalışmanın kuramsal zemini bulgularla bütünleşik bir şekilde yapılandırılmıştır. Alan yazındaki temel kavramlar ve kuramsal yaklaşımlar, araştırmanın bulgularıyla birlikte bağlamsal ve yorumlayıcı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yöntem, nitel araştırmaların doğasına uygun olarak literatür bilgisinin doğrudan katılımcı deneyimleriyle ilişkilendirilmesini ve kuramsal çerçevenin sahadan elde edilen verilerle bütünleştirilmesini amaçlamaktadır (Creswell, 2013).

Yöntem

Araştırma deseni

Bu araştırmada, engelli bireylerin deneyimini ve bu deneyime attettikleri anlamı derinlemesine incelemek amacıyla, Fenomenolojik yaklaşım temelli nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiştir. Fenomenoloji, bireylerin yaşamlarına dair algıyı ve bu algının şekillendirdiği anlam dünyasını anlamayı amaçlamaktadır. Gerçeklik, bireylerin olaylara yüklediği anlam doğrultusunda inşa edilmekte ve bu nedenle araştırmacılar, önyargıdan arınarak katılımcıların dünyasını bireysel perspektiflerinden anlamaya çalışmaktadır (Krysik ve Finn, 2015, s. 210-211; Merriam, 2018, s. 22-23).

Nitel araştırma yöntemi, bireylerin sosyal dünyalarını bütüncül bir bakış açısıyla analiz edebilmek için görüşme, gözlem ve benzeri tekniklerden faydalanmaktadır. Bu teknikler yalnızca bilgi toplamakla kalmaz ve aynı zamanda bireyler arasındaki sosyal bağların, süreçlerin ve etkileşimin ortaya konmasına da olanak sağlamaktadır. Bu yöntemle, araştırmacı toplumsal gerçekliği anlamaya ve yorumlamaya odaklanmakta ve verileri indirgemek yerine onların derinliğini ve anlam katmanlarını keşfetmeyi amaçlamaktadır (Kümbetoğlu, 2012, s. 47-48).

Bu araştırma kapsamında, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 16.10.2020 tarihinde 2020/38 karar sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmanın örnekleme

Bu araştırmada, bireylerin belirli bir olguya ilişkin öznel deneyimini ve bu deneyime attettikleri anlamı ortaya koymak hedeflendiğinden Amaçlı Örnekleme Yöntemi tercih edilmiştir (Creswell, 2013, s. 147). Amaçlı örnekleme, araştırma sorularına en fazla katkı sunabilecek bireylerin bilinçli olarak seçilmesini temel alır ve nitel araştırmalarda sıkça kullanılan bir stratejidir (Kümbetoğlu, 2012, s. 98). Bunun yanında, farklı engel türlerine sahip bireylerin deneyim çeşitliliğini yansıtabilmek amacıyla, maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Bu yöntem, engelliliğin farklı biçimlerinin toplumsal katılım üzerindeki etkiyi anlamaya yönelik derinlemesine içgörü sunma potansiyeli taşımaktadır (Patton, 2014, s. 235, 243).

Araştırmanın örnekleme, ortopedik (5 kişi), süreğen (5 kişi), görme (5 kişi) ve zihinsel engelli bireyin ebeveyni (7 kişi) olmak üzere toplam 22 katılımcıdan oluşmaktadır. Zihinsel engelli bireylerin iletişim güçlüğü dikkate alınarak, ebeveyn görüşlerine başvurulmuştur. Araştırma kapsamında işitme engelli bireylerin işaret dili kullanımına ihtiyaç duyması, üçüncü bir kişi olan tercümanın katılımcı ve araştırmacı arasındaki doğrudan etkileşimi sınırlaması nedeniyle bu grup örnekleme yer almamıştır (Patton, 2014; Temple ve Young, 2004). Katılımcıların tamamı, Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği aracılığıyla belirlenmiş ve gönüllülük esasına göre çalışmaya dâhil edilmiştir. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü sabit olmamakla birlikte veri doygunluğuna ulaşıldığında, çalışmanın amacı yeterince karşılanmış kabul edilmektedir (Creswell, 2013, s. 78; Patton, 2014, s. 244). Bu araştırmada da, görüşmeler sonucunda yeni veri elde edilemediği görülmüş ve örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu değerlendirilmiştir.

Tablo 1'de katılımcıların temel demografik bilgileri verilmiştir. Katılımcılar engel türlerine göre şu şekilde kodlanmıştır: zihinsel engelli bireyler (Z), süreğen engelli bireyler (S), ortopedik engelli bireyler (O) ve görme engelli bireyler (G).

Tablo 1

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı Rumuzu	Cinsiyet	Yaş	Kaç Kardeş Olduğu	Mezun Olunan Okul	İş/Meslek Durumu	¹ Hane Halkının Ortalama Geliri (₺)
Z1	Erkek	33	3	Yok	Çalışmıyor	2325-4500
Z2	Kadın	25	3	Yok	Çalışmıyor	4500-7000
Z3	Erkek	23	2	Yok	Çalışmıyor	4500-7000
Z4	Erkek	31	1	Yok	Çalışmıyor	2325-4500
Z5	Kadın	36	2	Yok	Çalışmıyor	2325-4500
Z6	Erkek	26	1	Yok	Çalışmıyor	4500-7000
Z7	Erkek	43	2	Yok	Çalışmıyor	2325-4500
S1	Kadın	46	5	Lise	Sekreter	7000
S2	Erkek	40	5	İlkokul	İşçi	2325-4500
S3	Erkek	35	4	İlkokul	Çalışmıyor	0-2324
S4	Erkek	44	5	Lise	Memur	4500-7000
S5	Erkek	60	6	Ön lisans	Çalışmıyor	0-2324
O1	Kadın	41	2	Lise	Çalışmıyor	2325-4500
O2	Erkek	56	9	İlkokul	Ayakkabı Boyacısı	0-2324
O3	Erkek	33	3	Lise	Çalışmıyor	2325-4500
O4	Kadın	60	5	Ortaokul	Gözlemeci	0-2324
O5	Erkek	49	4	İlkokul	Çalışmıyor	2325-4500
G1	Kadın	41	13	Lisans	İdari İşler Uzmanı	4500-7000
G2	Erkek	48	2	İlkokul	Masör	2325-4500
G3	Erkek	51	4	Ortaokul	Çalışmıyor	4500-7000
G4	Kadın	50	2	İlkokul	Çalışmıyor	2325-4500
G5	Erkek	51	2	İlkokul	Çalışmıyor	2325-4500

¹ Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler 2020 yılında yapılmıştır. İlgili yıl için net asgari ücret 2.324₺ olup, hane halkı gelirleri bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Veri toplama süreci

Bu araştırmada veriler, engelli bireylerin deneyimlerine dair duygu, düşünce ve anlamı derinlemesine ortaya koyabilmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Nitel araştırmalarda, derinlemesine görüşme, doğrudan gözlemlerle elde edilemeyecek duygu, niyet ve geçmiş yaşantıların anlaşılmasına olanak tanıyan etkili bir tekniktir (Patton, 2014, s. 341; Kümbetoğlu, 2012, s. 82).

Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşmeler, önceden hazırlanan sorular doğrultusunda yürütülmüştür. Yine de katılımcıların verdiği yanıtlara göre soruların esnetilmesine imkân tanınarak verilerin zenginleşmesi sağlanmıştır (Berg ve Lune, 2015, s. 136; Krysik ve Finn, 2015, s. 193; Merriam, 2018, s. 87).

Görüşmeler, katılımcıların onayı alınarak ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş ve olası teknik aksaklıklara karşı yedek cihaz kullanılmıştır. Görüşmelerin süresi 50 ile 90 dakika arasında değişmiştir. Elde edilen kayıtlar transkribe edilerek dijital ortama aktarılmıştır. Bu sayede, ifadeler arası örüntüler sağlıklı biçimde belirlenebilmiş ve analiz süreci güvenli bir veri temeli üzerinden yürütülmüştür (Merriam, 2018, s. 105; Patton, 2014, s. 380).

Verilerin analizi

Bu araştırmada elde edilen verilerin analizi, nitel araştırma ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Veri analizi süreci, yalnızca katılımcıların ifadelerinin aktarımıyla sınırlı olmayıp aynı zamanda bu ifadelerde, gizli örüntülerin, anlamı ve eğilimi sistematik olarak açığa çıkarılmasını amaçlamaktadır. Merriam'a (2018, s. 167-168) göre veri analizi, araştırmacının katılımcıların ifadelerini, gözlemlerini ve okuduklarını anlamlandırarak dış dünyaya aktardığı süreçtir ve bu süreç sonunda araştırmanın bulguları; temalar, kategoriler ya da açıklamalar biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Bu doğrultuda araştırmada, Tematik Analiz Yöntemi (Braun ve Clarke, 2006) benimsenmiştir. Verilerin sistematik bir tema yapısı oluşturulduktan sonra analiz sürecinde, MAXQDA 2020 yazılımı kullanılmıştır. Bu tür yazılımlar; kodlama, veri segmentlerinin düzenlenmesi, görsel modelleme ve veri geri çağırma gibi teknik işlemleri kolaylaştırmaktadır (Patton, 2014, s. 442; Creswell, 2013, s. 201-202; Urquhart, 2018, s. 116; Krysik ve Finn, 2015, s. 218). Bu doğrultuda, verilerin analizi döngüsel bir şekilde gerçekleştirilmiştir: İlk döngünün ilk aşamasında, açık kodlama yapılarak veriler satır satır incelenmiş; ikinci aşamasında, odaklı kodlamayla benzer temalar gruplanmış ve eksensel kodlamayla alt temalar arasındaki ilişkiler belirlenmiştir. Sürecin üçüncü ve son aşamasında, kuramsal kodlama yöntemiyle ana kategoriler altında birleştirilen veriler araştırmanın temel bulgularını oluşturacak şekilde yapılandırılmıştır (Saldana, 2019, s. 82-83; Neuman, 2014b, s. 664; Punch, 2020, s. 199-200).

Veri analizi sürecinde, etik ilkelere bağlı kalınmıştır. Katılımcılara ait ifadelerin analizinde ve raporlanmasında anonimlik ve gizlilik ilkeleri esas alınmıştır. Katılımcılara rumuzlar verilerek ad-soyad, ikamet bilgileri, tanınmış kişilerin isimleri ya da bahsedilen kurum ve mekânlara dair özel bilgiler analiz ve raporlama sürecine dâhil edilmemiştir. Kümbetoğlu (2012, s. 180-181) ve Neuman (2014a, s. 206-207), bu tür etik duyarlılıkların katılımcıların güvenliğini korumanın ve nitel araştırmalarda etik sorumluluğu yerine getirmenin temel şartı olduğunu belirtmektedir.

Araştırmanın geçerliği ve güvenilirliği

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliğin sağlanması, elde edilen bulguların doğruluğu ve güvenilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Katılımcıların deneyimini derinlemesine anlamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanılmış ve böylece kendi perspektiflerinden bilgi aktarmaları sağlanmıştır.

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için, veri toplama ve analiz süreçleri ayrıntılı olarak kayıt altına alınmıştır. Bunun yanında engellilik alanında uzman kişilerden araştırma süreci boyunca destek alınarak verilerin yorumlanmasında nesnelliğin artırılması, olası yanlışlıkların önüne geçilmesi ve bulguların daha kapsamlı bir çerçevede değerlendirilmesi sağlanmıştır (Busetto, Wich ve Gumbinger, 2020).

Bulgular ve Tartışma

Araştırma verilerinin analizi sonucunda iki ana tema belirlenmiştir: “Toplumsal birlikteliğin ve bütünleşmenin önündeki bariyerler” ve “Toplumsal bütünleşme ve güvenin inşası”.

Toplumsal birlikteliğin ve bütünleşmenin önündeki bariyerler

Toplumsal birliktelik (social cohesion), toplum üyeleri arasında karşılıklı anlayış, güven, empati ve ortak değerler temelinde şekillenen, bireylerin sosyal refahı artırmaya yönelik iş birliği ve dayanışma pratiklerini ifade etmektedir (Chan vd., 2006). Bu kavram yalnızca benzer grupların bir araya gelmesini değil, farklılıkların kabulü, eşit katılımın sağlanması ve toplumsal bütünleşmenin güçlendirilmesini de kapsamaktadır. Ancak toplumsal dinamikler, eşitsizlikler ve yapısal engeller (Sheafor ve Horejsi, 2014; Tomanbay, 2014) ile engelli bireylerin dezavantajları (Thompson, 2013) süreci zorlaştırmaktadır.

Devam eden bölümde, toplumsal birlikteliğin önünde duran başlıca engeller/bariyerler katılımcıların deneyimlerine dayalı olarak tematik bir çerçevede sunulmaktadır. Elde edilen veriler neticesinde, mevcut bariyerler olarak düşünsel farkındalığın olmayışı, ulaşım ve erişim engeli, sözde/sembolik ilginin varlığı, engelli bireyin kendisi, ailenin çocuk yetiştirme tutumu, maddi imkânlardan yoksunluk ve alınan/verilen eğitim düzeyi gibi temalar öne çıkmaktadır.

Düşünsel farkındalığın olmayışı

Düşünsel farkındalığın eksikliği, engelli bireylerin toplumsal hayata katılımını kısıtlayan bir faktördür. Toplumsal bütünleşme, yalnızca benzer bireylerin bir araya gelmesiyle değil, farklılıklara karşı gösterilen hoşgörü ve karşılıklı anlayışla mümkündür (Yıldız, 2001). Ancak engelli bireyler söz konusu olduğunda, toplumda yaygın olan düşünsel farkındalık eksikliği onların sosyal etkileşimini sınırlamaktadır ve bireyler arası ilişkileri zayıflatmaktadır. Bu durum, engelli bireylerin yaşadığı zorlukların toplum tarafından yeterince anlaşılamamasına neden olmakta ve dolayısıyla toplumsal bütünleşmeyi zedelemektedir (Shakespeare, 2014). Engelliliğin, bireysel bir eksiklik veya yetersizlik olarak algılanması, bireyin yeteneklerini sınırlandırmasına ve kendisini toplumdan soyutlamasına yol açmaktadır.

Belli bir farkındalık oluştuğu da görülmekle birlikte, hâlen engelli bireyler toplum içinde "yardıma muhtaç" veya "sınırlı" olarak görülebilmektedir. Bu algı, bireylerin kendi potansiyelini ortaya koymasını engellemekte ve sosyal ilişkiler kurma süreçlerini olumsuz etkileyerek izolasyona neden olmaktadır (Barnes, 2012). Katılımcılardan biri, çevresinin aşırı koruyucu yaklaşımı nedeniyle, kendi bağımsızlığını sağlamakta zorlandığını dile getirerek; “hastalığım ilerlediğinde yakın çevrem çok korumacı davrandı. Ama ben onları bu korumacı yaklaşımdan vazgeçirmek zorunda kaldım. Eğer onların bakış açısıyla hareket etseydim, şu an tamamen bağımlı bir şekilde yaşıyor olurdum” ifadelerini kullanmıştır (S4). Ailenin ve yakın çevrenin aşırı koruyucu tutumu, engelli bireyin bağımsızlığını kazanmasını zorlaştırarak toplumsal rolünü de sınırlandırmaktadır. Bu durum, engelli bireylerin içselleştirilmiş damgalama (self-stigma) sürecine girmesine ve kendi yeteneklerini sınırlandırmasına neden olmaktadır (Corrigan ve Rao, 2012, s. 465-467). Bu tür damgalamalar nedeniyle bireylerin kendilerini toplumdan soyutlaması, sosyal dışlanmayı daha da pekiştirmektedir. Engelli bireyin toplumsal kimliği çoğu zaman toplum tarafından belirlenen kalıp yargılar doğrultusunda şekillenmektedir. Bu süreç zamanla, bireyin kendisine dair algısını etkileyerek özgüven kaybına ve sosyal katılımdan çekinmeye neden olabilmektedir (Goffman, 1963). Bir katılımcı bu durumu, “benim engelikle ilgili hiçbir sıkıntım olmadı. Hatta çocukken arkadaşlarımızla oyun oynarken bile beni kaleye koyuyorlardı. Yani beni engelli bile saymıyorlardı. Bu da önemli bir şey. Engellinin topluma entegre olması gerekiyor ama çevrenin bakış açısı bunu engelleyebiliyor” ifadeleriyle özetlemektedir (O5).

Engelli bireylerin sosyal yaşama katılımı büyük ölçüde düşünsel engellerle şekillenmektedir. Engelliliğin bireylerin önündeki en belirleyici özellik olarak görülmesi, onların sosyal ve kültürel alanlara katılımını zorlaştıran bir faktördür (Goodley, 2016, s. 54-55, 79). Bu duruma ilişkin bir katılımcı şu değerlendirmede bulunmuştur; “mesela düğün olduğunda ‘senin ne işin var?’ diyorlar. Piknik olur, ‘sen neden geliyorsun?’ diyorlar. Yani topluma katılmak istiyorsun ama insanlar bunu gereksiz buluyor” (G5). Bu tür söylemler,

engelli bireylerin toplum içinde yer alma hakkının sorgulanmasına neden olmakta ve sosyal hayata katılımını gereksiz ya da olağan dışı bir durum gibi göstermektedir (Thomas, 1999). Engelliliğin sürekli olarak bireyin tanımlayıcı bir özelliği olarak ele alınması, sosyal dışlanmayı pekiştirmekte ve bireyler arasındaki etkileşimi kısıtlamaktadır. Toplumun engelli bireylere yönelik geliştirdiği kalıp yargılar, bireylerin sosyalleşmesini güçleştirirken aynı zamanda onların bireysel özgürlük alanlarını da daraltmaktadır.

Engelli bireyin toplumsal yaşama tam ve etkin biçimde katılabilmesi için eğitim sisteminde ve toplumsal düzeyde köklü dönüşümler zaruridir. Bireylerin toplumsal aktörler olarak kabul görmesi, kamusal mekânlara erişimin sağlanması ve temel haklarının korunması, bütüncül yapısal değişimlerle desteklenmelidir (Priestley, 2003, s. 15-17). Aynı zamanda toplumda farkındalığın artması, sosyal olarak dışlanmasının önlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bir görüşmede bu durum şu ifadelerle açıklanmıştır; “bir gün otobüse bindim, engelli kartımı kaybetmişim. Şoför beni almadı. Hâlbuki sabah akşam aynı otobüsü kullanıyorum, beni de tanıyor. Ama kartı göstermediğim için herkesin içinde rencide etti. Sonrasında bu durumu aştık, şoförün yaklaşımı değişti. Ancak bu durumu biz değiştirdik” (G1). Bu deneyim, biçimsel düzenlemelerin ötesinde tutumun da dönüştürülmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bir başka katılımcı ise engelli bireylerin taleplerinin aslında toplumun geneline yönelik ihtiyaçlarla örtüştüğünü belirterek, “bir camiye girebilmek için rampaya ihtiyacım var; ama bu, özel bir ihtiyacım olduğu anlamına gelmez. Sadece aynı ihtiyacın çözüm yöntemi farklı” (S4), fiziksel erişimin bireysel bir ayrıcalık değil toplumsal eşitliğin bir gereği olduğuna vurgu yapmıştır.

Katılımcıların deneyimi, engelli bireylerin yalnızca bireysel çabalarıyla topluma katılım sağlamaya çalıştığını, lakin yapısal değişimlerin yetersiz kaldığını göstermektedir (Oliver ve Barnes, 2012). Engellilere yönelik politikalar, yalnızca fiziksel erişilebilirliği sağlamakla sınırlı kalmamalı, aynı zamanda toplumsal farkındalığı artırarak damgalamayı azaltmayı da hedeflemelidir. Katılımcılar, engelli bireylerin ihtiyaçlarının aslında toplumun ortak ihtiyaçlarıyla benzer olduğunu ve çözüm politikalarının farklı olmasının engelli bireyleri ayrı bir kategoriye koymak anlamına gelmediğini vurgulamaktadır. Bu bakış açısı benimsendikçe, engelli bireyin toplumsal yaşama katılımı bir lütuf değil herkes için vazgeçilmez bir hak olduğunun değerlendirilmesi mümkün olabilir.

Ulaşım/erişim engeli

Engelli bireyler ve aileleri açısından erişilebilirliğin yetersizliği, toplumsal yaşama aktif katılım önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Ulaşım araçlarının ya da yapıların fiziksel olarak erişilebilir kılınması, tek başına yeterli olmamaktadır. Bunun yanı sıra; sağlık, eğitim ve istihdam gibi temel yaşam alanlarında da erişilebilir koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu alanlardaki erişim eksiklikleri, engelli bireylerin toplumsal etkileşimlerini sınırlamakta ve sosyal yaşamdan dışlanma riskini artırmaktadır. Katılımcı ifadeleri, özellikle mimari düzenlemelerdeki yetersizliklerin ve ulaşım olanaklarının sınırlı olmasının bireylerin kamusal alana çıkmasını ve sosyalleşmesini ciddi biçimde engellediğini ortaya koymaktadır. Görüşmeler sırasında bir katılımcı, fiziksel erişimin sosyal hayata katılım açısından önemini şu sözlerle ifade etmiştir: “bir yere ulaşamıyorsan, orada bulunman da mümkün değil” (O1). Bu ifade, fiziksel çevrenin düzenlenmesinin toplumsal bütünleşme için temel bir ön koşul olduğunu göstermektedir.

Erişilebilirlik eksikliği, özellikle ulaşım konusunda ciddi sıkıntılar doğurmaktadır. Özel aracı olmayan engelli bireyler için toplu taşıma kullanımı zorunlu hale gelmektedir. Ancak toplu taşıma araçlarının önemli bir kısmı hâlâ yeterince erişilebilir olmadığı görülmekte ve bu durum engelli bireylerin bağımsız hareket etmesini kısıtlamaktadır. Bir katılımcı, kendi imkânlarıyla ulaşım sağlayabildiğini fakat herkesin bu imkâna sahip olmadığını vurgulayarak durumu açıklamaktadır: “Oğlum belirli bir güzergahtan gitmekte ısrar ederdi. Şu an kendi aracımız var ama herkes bu imkâna sahip değil” (Z6). Bir diğer katılımcı ise toplu taşımadaki erişim eksiklikleri nedeniyle seyahat etmenin kendisi için sürekli bir engel teşkil ettiğini şu sözlerle dile getirmiştir: “Bir yere gitmem gerektiğinde aracı beklemek zorundayım. Gelmezse gidemem. Bu yüzden dışarı çıkmak çoğu zaman zor geliyor” (S2). Toplu taşımanın fiziksel olarak erişilebilir olmamasının engelli bireylerin sosyo-ekonomik hayata katılımını sınırladığını ve bu durumun istihdam fırsatlarını da doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır (Velho, 2018, s. 112-114).

Toplu taşıma hizmetlerinin kurumsal anlamda erişilebilir olmayışı, engelli bireyleri çoğu zaman çalışanların inisiyatifine bırakmaktadır. Bu durum, her seferinde farklı bir deneyim yaşanmasına neden olmaktadır. Bir katılımcı, otobüs şoförlerinin erişilebilirlik konusunda keyfi davrandığını aktarmaktadır: “Otobüse bineceğim, rampayı açması lazım ama açmıyor. Kimi şoför çok iyi, gelip yardım ediyor, rampayı açıyor ama kimisi hiç ilgilenmiyor, görmezden geliyor. Bazen bağıríyorum bile ama yine de umursamıyorlar” (O1). Bu tür örnekler, kurumsal düzeyde erişilebilirlik standartlarının tam anlamıyla uygulanmadığını göstermektedir. Engelli bireylerin seyahat etme hakkını güvence altına alan düzenlemelere rağmen pratikte, ulaşım hizmetlerinin yeterince erişilebilir olmadığı araştırmalarda da belirtilmektedir (Pineda, 2024, s. 103-105).

Erişilebilir mekânların kısıtlı oluşu da engelli bireylerin sosyal hayatını önemli ölçüde etkilemektedir. Engelli bireyler, gittikleri her yerde erişilebilir alanlar bulmak zorunda olduğu için mekânsal seçimleri oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda katılımcılardan biri bu durumu şu şekilde aktarmaktadır: “Bir araya geleceğiz ama nerede? Kafeye gideceğiz diyelim, tekerlekli sandalyeyle girebilir miyiz? O kafenin basamaksız, rampalı bir yeri var mı? Tuvaleti bize uygun mu? Bunu sürekli düşünmek zorundayız” (O1). Imrie ve Hall (2001, s. 27-35) erişilebilir mekânların kısıtlı olmasının engelli bireylerin sosyal hayata katılımını ciddi şekilde engellediğini ve bu bireylerin erişilebilir alanların sınırlı olması nedeniyle toplum içinde ayrımcılığa maruz kaldıklarını aktarmıştır.

Yaşanılan konutun erişilebilir olmaması, engelli bireylerin hayatını zorlaştıran temel sorunlardan biridir. Özellikle büyükşehirlerde erişilebilir konut kiralalarının yüksek olması, engelli bireyleri uygun olmayan konutlarda yaşamaya zorlamaktadır. Apartman yaşantısının müstakil evlere göre daha fazla bağımlılık yarattığını belirten katılımcılar, günlük yaşamlarını sürdürebilmek için fiziksel erişimin önemine dikkat çekmektedir. Katılımcılardan biri, müstakil evde yaşamının sağladığı bağımsızlığın apartman hayatına geçişle birlikte kaybolduğunu şu sözlerle anlatmaktadır: “Yıllarca müstakil evde yaşadım. Rahattım, kendi başıma hareket edebiliyordum ama apartmana taşındıktan sonra her şey değişti. Şimdi dışarı çıkmak için birine ihtiyacım var. Asansör bile yok. Merdivenlerden inip çıkmam için tekerlekli sandalye kullanıyorum ama yine de yardımsız olmuyor” (O3). Bu bulgular konut erişilebilirliğinin sadece fiziksel bir sorun olmadığını, aynı zamanda bağımsız yaşam becerileri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Talen (2019), uygun fiyatlı ve erişilebilir konutların engelli bireylerin toplumla bütünleşmesine katkı sağladığını ve yaşam kalitelerini artırdığını vurgulamaktadır.

Erişim engelleri, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımının önündeki temel bariyerlerden biridir. Özellikle erişilebilir çevrenin eksikliği, engelli bireylerin günlük hayata katılımını zorlaştırmakta ve sosyal izolasyona itmektedir. Bu nedenle fiziksel çevrenin engelli bireyler için düzenlenmesi, bireysel yaşam kalitesini artırmanın ötesinde toplumsal bütünleşmeyi destekleyen bir gereklilik olarak ele alınmalıdır.

Sözde/sembolik ilginin varlığı

Engelli bireylerin toplumsal katılımına yönelik gösterilen ilginin yüzeysel ve sembolik düzeyde kalması, kapsayıcılık yönündeki politikaların ve sosyal girişimlerin çoğunlukla söylemde kaldığını göstermektedir. Kamu otoriteleri, belediyeler ve topluluk temelli yapılar tarafından geliştirilen projeler ve farkındalık çalışmaları, genellikle görünürlük sağlamaya yönelik olmakla birlikte gerçek çözümler üretmekten uzaktır (Liasidou, 2014). Bu tür popülist yaklaşımlar, engelli bireylerin ihtiyaçlarının ve taleplerinin doğrudan karşılanması yerine yalnızca kamuoyunda duyarlılık oluşturmaya hedefleyen sembolik jestlere dönüşmektedir. Katılımcılar, toplumda engellilere yönelik yapılan birçok girişimin ve farkındalık etkinliğinin gerçekte bir dönüşüm yaratmadığını vurgulamaktadır. Örneğin, bir katılımcı, “maalesef, çok şey yapılıyor gibi gösterip aslında hiçbir şey yapılmıyor. İcraat yok ama herkes boy boy engellilerle fotoğraf çektiriyor. Bu da bir reklamdan başka bir şey değil” (O1) diyerek, durumu eleştirmektedir. Ryan (2019), yerel yönetim ve kurumların erişilebilirlik iddialarına rağmen personel yetersizliği, farkındalık etkinliklerinin süreklilikten yoksun olması, resmi raporlardaki taahhütlerin sembolik düzeyde kalması ve engelli birey anlatılarında kampanyaların toplumu rahatlatmaya hizmet ettiği yönündeki gözlemler ve rapor bulgularına dayanarak, engelli bireylere yönelik farkındalık kampanyalarının çoğu zaman yüzeysel ve geçici olduğunu belirtmektedir.

Engellilere yönelik politikaların yalnızca söylemde kalması, konunun sürekli olarak gündemde tutulmasına rağmen kalıcı ve sorunlara yönelik somut adımların atılamamasına sebep olmaktadır. Bu durum, engelli bireylerin sosyal yaşama katılımını sınırlamakta ve sosyal dışlanmayı pekiştirmektedir. Özellikle siyasal düzeyde ele alındığında, engelliliğe yönelik geliştirilen politikaların ve yasal düzenlemelerin, uygulamada yeterince etkili olmadığı görülmektedir. Sosyal politika çalışmaları, engelli bireylerin haklarını garanti altına alan düzenlemelerin çoğu zaman yeterli bütçe ve altyapı desteği sağlanmadan yürürlüğe konduğunu göstermektedir (Shildrick, 2009, s. 55-57, 102-104). Bu bağlamda bir katılımcının ifadesi şu şekildedir: “Ben bunu siyasilere de söyledim. Her yerde dile getirdim. Panellerde de anlattım. Ama hep aynı şeyleri söylüyorlar: ‘Hepimiz birer engelli adayız.’ Bunları yazıyorlar, çiziyorlar, bitiriyorlar. Gerçekte bir şey değişmiyor” (Z4). Engelliliğe yönelik politikaların sürdürülebilir olması, yalnızca sembolik söylemlerle değil, toplumsal farkındalığın artırılması ve yapısal düzenlemelerin hayata geçirilmesiyle mümkün olabilir.

Toplumsal düzeyde engelli bireylere yönelik gösterilen ilginin de çoğu zaman yüzeysel olduğu görülmektedir. Engelli bireylerin sosyal çevreleriyle olan ilişkilerinin belirli zamanlarda yoğunlaşması, günlük hayatta dışlanmalarına ve toplumsal bütünleşmelerinin zayıflamasına neden olmaktadır. Deal (2003) araştırmasında, engelliliğe yönelik sosyal normların bireylerin toplumsal ilişkilerinde belirleyici olduğu ve engelli bireylerle kurulan ilişkilerin genellikle yardım temelli olduğunu ortaya koymuştur. Katılımcılar, bu durumun sosyal yaşamlarını olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Örneğin, bir katılımcı, “Herkes işin magazin tarafında. Gidip engellinin yanında iki fotoğraf çektiriyorlar. Sonra ‘Engelliye ihtiyacın ne?’ diye soruyorlar. ‘Tekerlekli sandalyeye ihtiyacım var.’ dediğinde, tamam veriyoruz diyorlar. Mesele bundan ibaret sanılıyor” (S4) diyerek sosyal çevrenin yaklaşımını eleştirmektedir. Bu tarz yüzeysel kalan etkileşimler, engelli bireylerin toplumsal yaşamda görünmez hale gelmesine neden olmaktadır ve onların somut ihtiyaçlarının fark edilmesini engellemektedir.

Literatürde, engelli bireylerin yalnızca belirli durumlarda sosyal çevreleri tarafından kabul gördüğünü ve gündelik hayatta bu bireylerin yeterince dahil edilmediği sıkça vurgulanmaktadır (Reeve, 2015, s. 102-105, 111). Engelliliğin bir toplumsal kategori olarak şekillenmesi, bireylerin sosyal ilişkilerinde ayrımcılığa uğramasına sebep olmaktadır. Katılımcılar, bu durumu sosyal yaşamdan dışlanma bağlamında ele almakta ve engelli bireylerin sosyal etkinliklere çağırılmamasının yaygın bir sorun olduğunu belirtmektedir. Bir katılımcı, “diyelim ki bir arkadaşın doğum günü var. Ne yapar? Arkadaşlarını çağırır. Ama oğlumu hiç çağırılmazlar. Aynı apartmanda yaşıyor olmasına rağmen, kimse onu davet etmiyor” (Z4) diyerek, engelli bireylerin sosyal ilişkilerde maruz kaldığı dışlanmaya dikkat çekmektedir.

Engelli bireylerin toplum içinde yalnız bırakılması, onlarla kurulan ilişkilerin yüzeysel olmasına da sebep olmaktadır. Sosyal izolasyon, fiziksel bariyerlerin ötesinde toplumsal algı ve önyargı tarafından da pekiştirilmektedir (Kitchin, 1998, s. 347-349). Engelli bireyin bireysel kimliğiyle değil, yalnızca “yardıma muhtaç” veya “özel bir grup” olarak tanımlanması, sosyal yaşamda aktif rol üstlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu noktada bir katılımcı şu gözlemi dile getirmektedir: “İnsanlar gidip bir engellinin masasına oturup; ‘bu masa boş mu, sohbet edebilir miyiz?’ diye sormazlar. Engelli bireyleri hep uzaktan izlerler. Hatta bazen onun yemeğini bile ödemek isterler ama asıl ihtiyacın ne olduğunu sormazlar” (S1). Toplumsal ilişkilerde engelli bireyin pasif alıcı olarak görülmesi, toplumla bütünleşme sürecini kısıtlamaktadır.

Bununla birlikte engelli bireyler belirli mekânlardan bilinçsizce dışlanmaktadır. Örneğin dini mekânlar ve ibadet alanları, engelli bireylerin erişimine açık olsa da, bu bireylerin toplumsal olarak teşvik edilmemesi nedeniyle bu mekânlarda görünürlüğü sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda bir katılımcı şu değerlendirmede bulunmuştur: “Çocukluğumuzda camiye gittiğimizde, hiç engelli yoktu. Hiçbir cami hocası da demedi ki, mahalledeki engelli çocuklar da gelsin” (S4).

Engelli bireylere yönelik ilginin çoğunlukla sembolik düzeyde kalması, toplumsal hayata tam ve etkin katılımlarını engelleyen başlıca faktörlerden biridir. Bu durum, engelliliğe ilişkin farkındalığın yalnızca belirli süreyle sınırlı kalmasına ve dolayısıyla sürdürülebilir bir toplumsal dönüşümün gerçekleşmemesine yol açmaktadır. Engelli bireylerin sosyal yaşamın tüm alanlarında aktif ve görünür bireyler olarak yer alabilmesi için toplumsal farkındalığın artırılması ve kapsayıcı destek mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Engelli bireyin kendisi

Engelli bireylerin toplumsal katılımı; yalnızca devlet politikaları, sosyal programlar veya sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarıyla çözülebilecek bir mesele değildir. Sosyal içerme, bireyin fiziksel, ekonomik ve kültürel kısıtlamalarına bakılmaksızın topluma dâhil olmasını ve potansiyelini gerçekleştirmesini sağlayan bir süreçtir (Ionescu, 2012). Ancak bu süreç yalnızca dışsal etkenlerle ilerlemez. Engelli bireyin kendi yaşamına yönelik sorumluluk alması da sürecin önemli bir parçasıdır. Kişisel gelişim ve toplumsal katılım yönünde atılan adımlar, toplumsal bütünleşmeyi desteklemektedir. Bu çaba gösterilmediğinde ise bireyler toplumda daha az görünür hale gelmekte ve sosyal ilişkilerde geri planda kalabilmektedir.

Bireyin gelişiminde; eğitim, sosyal beceriler ve kişisel farkındalık önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim düzeyi ve bilinç arttıkça, engelli bireyin toplumsal bütünleşmesi kolaylaşmakta ve kendisini ifade etmesi güçlenmektedir. Ancak toplumsal önyargıya fazlasıyla odaklanmak, bireylerin kendi gelişimine yeterince zaman ayıramamasına ve sosyal hayatta geri planda kalmasına neden olabilir. Katılımcı ifadelerinde de bu konuya dikkat çekilmektedir: “Toplumsal katılım sağlayabilmek için engellilerin kendini yetiştirmesi lazım. Bunun için aile terbiyesi, çok kitap okumak, bir şekilde kendini ispat etmek gerekiyor. Eğer birey, toplumun ne dediğine takılmışsa, kendini geliştirme çabası göstermemişse ve eve kapanmışsa, toplumsal birlikteliğe kendisi de engel oluyor.” (G2). Bu çerçevede, engelli bireyin kendisini geliştirme ve sosyal hayatta aktif rol alma süreçlerinde bireysel farkındalığının ve öz yeterliliğinin önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir. Dunn ve Burcaw (2013) engelliliğin bireysel algı ve kendisine yönelik tutumla doğrudan bağlantılı olduğunu, kişinin kendi yeteneğine olan inancının toplumsal bütünleşme sürecinde kritik bir rol oynadığını belirtmektedir. Dolayısıyla engelli bireyin kendi içsel bariyerini aşması ve topluma katılım noktasında aktif bir rol üstlenmesi, toplumsal bütünleşmeyi teşvik eden temel unsurlardan biridir.

Engelli bireyin kendisini toplumdan soyutlamasının nedenlerinden biri de yaşadığı olumsuz deneyimler ve dışlanma hissidir. Bazı bireyler, engellilik durumunun toplum tarafından nasıl algılandığına fazla odaklanarak kendilerini diğerlerinden daha farklı ve dezavantajlı konumda görme eğiliminde olabilmektedir. Bu durum ise engelli bireyin sosyal ilişki kurmasını ve topluma tam anlamıyla entegre olmasını zorlaştırmaktadır. Bir görüşmede bu durum şu ifadelerle açıklanmıştır: “Biz engelliler olarak dünyaya çok öfkeyle bakıyoruz. ‘Neden ben engelliyim?’ diye soruyoruz ve bu bizi insanlardan uzaklaştırıyor. Onların bizden farklı olduğunu, daha üstün olduğunu düşünüyoruz. Ama aslında hepimiz insanız ve biz de birçok şeyi başarabiliriz. Ama biz kendimizi bile dışlıyoruz.” (S1). Goodley (2016), engelliliğin bireysel ve toplumsal algılar çerçevesinde şekillendiğini ve engelli bireylerin kendilerine yönelik geliştirdikleri olumsuz inançların sosyal izolasyonu pekiştirdiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, engelli bireyin toplumun kendisi hakkında oluşturduğu kalıplara teslim olmaması ve toplumsal bütünleşme sürecini aktif bir şekilde desteklemesi gerekmektedir.

Engelli bireylerin toplumsal bütünleşmesini olumsuz yönde etkileyen bir diğer faktör, destek mekanizmalarının yanlış ya da aşırı kullanımıdır. Engellilik hakları ve destek sistemleri, bireylerin toplumsal eşitliğini sağlamak adına önemi haizdir. Ancak bazı durumlarda bu desteklerin bireysel çıkarlar doğrultusunda istismar edilmesi, toplumda engelli bireylere karşı var olan olumsuz algının daha da güçlenmesine yol açabilmektedir. Bu duruma ilişkin bir katılımcı şu değerlendirmede bulunmuştur: “Bazı engelli bireyler, derneğe sürekli şahsi problemlerini çözmek için geliyor. Engelini kullanarak hak etmediği şeyleri talep edenler var. Bu, toplumsal birlikteliğe zarar veriyor” (S5).

Engelli bireylerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerde de belirli önyargı ve ayrımcılık gözlemlenmektedir. Sosyal dayanışmanın güçlenmesi için engelli bireylerin birbirlerine daha fazla destek olması beklenirken, bazen bu gruplar içinde bile ayrımcılığın ve dışlanmanın yaşandığı görülmektedir. Katılımcılar, bu durumu şu ifadelerle dile getirmektedir: “Engelli engellinin hâlinde anlar diyoruz ama aslında anlamıyor. Eğer birbirimize anlayış göstermiyorsak, toplumun bize farklı bakmasını değiştirmesini nasıl bekleyebiliriz?” (S5). Deal (2003), engelli bireyler arasındaki sosyal ilişkilerin de belirli toplumsal hiyerarşiler ve statü farklarıyla şekillenebildiğini ve bazı engel gruplarının kendisini diğerlerinden üstün görebildiğini ifade etmektedir. Söz konusu durumu bir katılımcı şu şekilde açıklamaktadır: “Süreğeni engelli olarak görmeyen engel grupları var. Kendilerini ön plana çıkarmak istiyorlar. Oysa her engel bir hastalık olarak değerlendirilirse, bu ayrımcılık ortadan kalkar. İşverenler de bu algıyı destekliyor. Çünkü bazı engelliler daha üretken olduğu düşünülerek tercih ediliyor” (S4).

Engelli bireylerin topluma tam anlamıyla entegre olabilmesi için yalnızca dışsal faktörlerin değiştirilmesi yeterli değildir. Toplumsal birlikteliği sağlamak adına engelli bireyin kendisini geliştirmesi, bireysel farkındalığını artırması ve toplum içinde aktif roller üstlenmesi gerekmektedir. Bu düşünce, bir katılımcının şu ifadesinde de açıkça görülmektedir: “Devletin tabii ki destek vermesi gerekiyor ama bizim de çabamız şart. Evde oturup bekleyerek bir yere varamayız. Toplum bizi içine alsın istiyorsak, bizim de bir adım atmamız gerek” (Z3). Eğitim, beceri kazanımı ve sosyal hayata katılımı için gösterilecek çaba, engelli bireylerin toplumdan alacağı geri dönüşleri de olumlu yönde etkileyebilir. Bununla birlikte engelli bireylerin kendi aralarında ve toplumla olan ilişkilerinde daha fazla empati göstermesi, sosyal farkındalığın artırılmasına katkı sağlayabilir.

Ailenin çocuk yetiştirme tutumu

Engelli bireylerin toplumsal bütünleşme süreci, büyüdüleri aile ortamının sağladığı imkânlar ve benimsedikleri yetiştirilme biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Birey, sosyal durumlara bağlı olarak kendisini olduğundan farklı gösterebilir ve bu durum damgalanmanın bir göstergesi olabilir (Lejzerowicz, 2017). Engelli çocukların aileleri tarafından yetiştirilme tarzı, onların toplumsal katılım süreçlerini şekillendiren temel faktörlerden biridir. Ailelerin çocuklarını aşırı koruma eğiliminde olması veya onları sosyal hayattan soyutlaması, engelli bireylerin özgüvenini ve toplumla kurdukları ilişkiyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Ailelerin engelli çocuklarını dış dünyanın olası zorluklarından koruma çabası, farkında olmadan onların toplumsal bütünleşmesini kısıtlamaktadır. Çocuklarını aşırı koruyan aileler, onların özgüven gelişimlerini sekteye uğratabilir ve toplumla kurdukları ilişkileri zayıflatabilir (Oswal, 2016, s. 25-30; Penketh ve Waite, 2016, s. 69-72). Bu durum, engelli bireyin kendi kimliğini inşa etmesini engelleyerek toplumsal bütünleşmesini daha da zorlaştırmaktadır. Katılımcılardan biri bu noktaya dikkat çekerek; “insanlar evleniyor, çocuk sahibi oluyor ama geçim derdiyle çocuklarını bilinçli bir ortamda yetiştirme imkânı bulamıyorlar. ‘Çocuğun karnı doydu mu, yemek yedi mi, tamamdır’ diye düşünüyorlar. Hayat gayesinin sadece temel ihtiyaçlara indirgenmesi, çocukların toplumsal gelişimini engelliyor.” (G1) şeklinde görüş bildirmiştir.

Ailelerin çocuklarını bilinçli bir şekilde yetiştirememesi, yalnızca maddi koşulların yetersizliğiyle açıklanamaz. Bazen ailelerin engelli çocuklarını topluma dâhil etmek yerine, onları sosyal çevreden bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde uzak tutması da bu süreci olumsuz etkileyebilmektedir. Engelli bireylerin aile içinde “eksik” veya “korunmaya muhtaç” bireyler olarak yetiştirilmesi, onların içe kapanmasına ve toplumdan soyutlanmasına neden olabilir (Landsman, 2005, s. 130-131, 135-137). Aile desteğinin eksikliği veya aşırı müdahaleci tutum, engelli bireylerin topluma dâhil olma motivasyonunu düşürebilmektedir. Bir katılımcı bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir: “Engellilerin toplumda görünmesini istemeyenler var. Aileler de buna sebep olabiliyor. Kendi ailesi tarafından ezik görülen bir birey, zamanla kendisini kapatıyor. Aile destek vermediğinde, engelli birey de içine kapanıyor. Aslında ailelerin, çocuklarını topluma dâhil etmesi için çaba göstermesi lazım. Böylece engelli bireyler kendilerini toplumda daha normal hissedebilir” (G5). Bu durum, bir başka katılımcının deneyiminde de açıkça görülmektedir: “Annem hep beni korumak istedi. Ben dışarı çıkmak isteyince hemen endişelenirdi. Sürekli, ‘aman düşersin, aman biri bir şey der’ diye beni uzak tuttu. Bu yüzden zamanla dışarı çıkmaktan ben de vazgeçtim.” (Z7). Aşırı koruyucu aile tutumu, bireyin yalnızca fiziksel hareket alanını değil toplumsal aidiyet duygusunu da sınırlayabilmektedir.

Bazı aileler, engelli bireylerin sosyalleşmesi için yalnızca belirli sosyal çevrelere yönlendirerek, onların toplumsal katılım süreçlerini tek tip bir çerçeveye hapsetmektedir. Engelli bireylerin yalnızca dernekler veya belirli sosyal etkinliklerle sosyalleşmesi, onların daha geniş bir toplumsal alan içinde var olmasını kısıtlayan bir faktör haline gelebilir. Bunun yerine bireyin ilgi alanına ve kişisel gelişimine yönelik daha çeşitli sosyal ve kültürel deneyime erişiminin sağlanması gerekmektedir (Ryan ve Runswick-Cole, 2008, s. 200-207). Bir katılımcı, bu durumu şu şekilde dile getirmektedir: “Derneğe gelen anneleri görüyorum. Çocuklarını topluma kazandırmaları gerekiyor ama akşama kadar o çocuklar annelerinin peşinde geziyor. Bir düzen yok, özel bir yemek yok. Çocuk sürekli dışarıda, her gün aynı tempoda yaşıyor. Oysa belki de o çocuk, annesiyle güzel bir kahvaltı yapıp evde bir film izleyerek daha mutlu olacak. Anneler, çocuklarının

dinlenmeye ihtiyacı olmadığını düşünüyor. Oysa benim bile hareket etmeye ihtiyacım var. O çocuk, her gün tekerlekli sandalyede oturuyor. Anneler, onları sürekli dışarıda aktif tutmaya çalışıyor ama bu aktiflik değil. Belirli aralıklarla yapılmalı. Her gün derneğe gitmek zorunda olmamalılar” (S1).

Ailelerin çocuk yetiştirme süreçlerinde engelli bireylere yönelik aşırı korumacı veya sınırlandırıcı tutumunun, bireyin özgüvenini ve toplumla olan bağlarını zayıflatabileceği görülmektedir. Ailelerin çocuklara farklı deneyimler sunması ve kendi yolunu seçmelerine izin vermesi, onların kendilerini gerçekleştirebilmeleri açısından belirleyicidir (Shakespeare, 2014). Engelli bireylerin yaşam becerileri kazanmaları ve kendi başlarına kararlar alabilmesi, onların topluma tam katılımını destekleyen unsurlardan biridir. Bu nedenle ailelerin çocuklarına yönelik destekleyici fakat bağımsız hareket etmesine olanak tanıyan bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir.

Maddi imkânlardan yoksunluk

Engelli bireylerin toplumsal katılımında temel bariyerlerden biri de maddi yetersizliktir. Yeterli ekonomik kaynaklardan yoksunluk, bireyleri temel yaşam ihtiyaçlarını karşılama mücadelesine yönlendirirken, sosyal yaşamın ikinci plana atılmasına yol açmaktadır. Bu durum katılımcıların ifadelerinde de açıkça dile getirilmektedir: “İnsanların daha fazla sosyalleşmesini isterim ama, günümüz şartları buna pek izin vermiyor. Çünkü herkesin ekonomik durumu aynı değil. İnsanlar hayat mücadelesi içinde. Herkes ekmeğinin peşinde koşuyor. O yüzden sık sık bir araya gelmek zor oluyor. Ancak fırsat buldukça bir araya gelebiliyoruz. Ekmeği olmayan bir insan, gelip otursa, sohbet etse ne değişir? Önceliği hayatta kalmak” (O5).

Engelli bireylerin sosyal yaşamda aktif biçimde yer alabilmesi ve kamusal alanda daha görünür hale gelebilmesi, fiziksel çevreye erişim kadar ekonomik koşullarla da yakından ilişkilidir. Toplumsal etkileşimlerin gerçekleştiği birçok alan belli bir maddi harcamayı gerektirdiğinden, sınırlı gelir kaynakları olan bireyler için bu tür etkinliklere katılım oldukça güçleşmektedir. Bu durum, ekonomik erişimin toplumsal bütünleşmenin önemli bir boyutunu oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bir katılımcı, maddi imkânsızlığın bu süreci nasıl etkilediğini şu sözlerle açıklamaktadır: “Maddi durum bir araya gelmeyi de etkiliyor. Mesela, fakirsin ve bir kafede oturmak istiyorsun ama hem düzgün bir tekerlekli sandalyen yok hem de seni oraya götürecek bir imkânın yok. Maddi yetersizlik, sosyal katılımın önündeki büyük engellerden biri” (G1).

Sosyal dışlanmayı yalnızca mekânsal ya da fiziksel kısıtlamalarla açıklamak yeterli değildir. Bunun yanında ekonomik kaynakların yetersizliği de bireyin toplum içindeki konumunu belirler. Özellikle yoksulluk, sosyal izolasyonla iç içe geçmiş bir durumdur ve engelli bireylerin karşılaştığı çok katmanlı dışlanma biçimlerinden biridir. Burchardt (2003, s. 24-34), sosyal dışlanmayı bireyin ekonomik, sosyal ve kültürel kaynaklara erişememesi nedeniyle toplumdan kopması olarak tanımlar. Bu bakış açısı, engelli bireylerin maddi yetersizlik nedeniyle toplumsal ilişkilerde geri planda kalmasını anlamlandırmak açısından önemlidir.

Ekonomik değer üzerinden kurulan ilişkilerde, engelli birey yeterince “yararlı” görülmediğinde, toplumdan dışlanabilmektedir. Bir katılımcının şu ifadesi bu durumun sosyal boyutuna dikkat çekmektedir: “Muhtaç insan topluma katılamıyor çünkü, ondan bir fayda gelmeyeceği düşünülüyor. İnsanlar birinden nasıl faydalanır? İlmi varsa ilminden, sağlığı yerindeyse bedeninden, zekâsı varsa fikrinden faydalanırsın. Ama bir engelli kendini yetiştirememişse, nasıl faydalanacaksınız? İşte bu yüzden insanlar ondan uzaklaşıyor” (G2). Bu açıklama sosyal ilişkilerde faydacılığın hâkim olduğu bir zeminde, ekonomik veya sembolik sermayeye sahip olmayan engelli bireylerin yalnızlaştırıldığını göstermektedir. Burchardt (2003, s. 64-68), sosyal katılımın ekonomik bağımsızlıkla doğrudan ilişkili olduğunu ve maddi kaynakların sınırlı olmasının bireyin sosyal roller üstlenmesini engellediğini ifade etmektedir.

Maddi yetersizlik, engelli bireylerin kamusal mekânlara ve sosyal ilişki ağlarına erişimini kısıtlayarak sosyal bağların kurulmasını ve sürdürülmesini zorlaştırmaktadır. Bu yüzden fiziksel erişilebilirliğin yanı sıra ekonomik erişimin de sağlanması, toplumsal hayata katılım açısından önem taşımaktadır.

Alınan/verilen eğitim düzeyi

Engelli bireylerin toplumsal hayatta görünürlük kazanabilmesi, eğitim yoluyla sağlanan bireysel gelişim ve toplumsal kabul ile de doğrudan ilişkilidir. Sosyal ayrımcılık, toplumda belirli imkânlara sahip bireylerin diğer bireyler üzerinde üstünlük kurmasına neden olduğu için bu süreçte, eğitim düzeyine dayalı eşitsizlikler de belirleyici olmaktadır. Bununla birlikte toplumsal dışlanma engelli, bireylerin eğitime erişimlerinin kısıtlı olmasından kaynaklı olarak da derinleşmektedir. Miguel'e (2014) göre, sosyal dışlanma yalnızca ayrımcılık biçimiyle sınırlı kalmayıp, bireyin topluma katılım yollarının da tıkanmasına neden olmaktadır. Bu durum, farklılıklarla birlikte yaşama kültürünün gelişimini engelleyerek toplumsal bütünleşmeyi sekteye uğratmaktadır.

Engelli bireyler ile toplumdaki diğer bireylerin almış olduğu eğitim düzeyi arasındaki farklar, engelli bireylerin toplumla bütünleşmesini zorlaştırmaktadır. Eğitim, hem bireyin kendisini ifade edebilme yetkinliğini artırmakta hem de toplum içinde tanınma ve kabul görme süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Engelli bireylerin aldığı eğitim düzeyinin toplum ortalamasına kıyasla düşük olması, sosyal faaliyetlere katılımını, mesleki gelişimini ve kendini ifade edebilme kapasitesini sınırlamaktadır. Bu durumu, bir katılımcı şu şekilde ifade etmektedir: "Toplumla engelli bireyin bir araya gelmesini engelleyen en büyük faktörlerden biri eğitim ve kültür farkı. Toplumda engelli olup da kendini yetiştirmiş birey sayısı sınırlı olduğu için, engelli bireylerin öne çıkması da çok nadir oluyor... Eğer genel kültürü olmazsa, ortak yönleri olmazsa, toplumla ilişkileri yüzeysel kalır" (G2).

Eğitimde fırsat eşitsizliği, engelli bireylerin toplumsal hayata eşit bireyler olarak katılımını engelleyen yapısal bir sorundur. Eğitim sisteminde engelli bireylere yönelik yeterli düzenlemelerin yapılmaması, onların akademik performansını olduğu kadar sosyal yaşamla bütünleşme potansiyelini de sınırlamaktadır. Katılımcılardan biri, "Eğitim almayan bir engelli birey, kendini ifade edemez. Engelli bireyler için eğitim sadece bir hak değil, aynı zamanda hayata tutunmanın bir yolu" (O3) ifadesiyle, eğitimin yalnızca bir öğrenme süreci olmadığını ve aynı zamanda bir kimlik ve sosyal varlık inşası olduğuna dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda, düşük eğitim düzeyi engelli bireyleri toplumsal olarak da görünmez kılmaktadır. Barnes (1991), engelli bireyin eğitime erişimde yaşadığı yapısal engellerin, toplumda daha pasif roller üstlenmesine neden olduğunu ve bu durumun toplumsal dışlanmayı pekiştirdiğini ifade etmektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, bireyin hem ekonomik hem de sosyal hayattaki etkisi artmakta ve birey toplumsal rollerini daha özgürce üstlenebilmektedir. Bu durum bir katılımcının şu ifadesinde de açıkça yer bulmaktadır: "Eğitimi olmayan bir engelli birey, sosyal hayatta daha pasif kalıyor. İş bulamıyor, toplumun içinde söz sahibi olamıyor. Eğitim düzeyi yükseldikçe, toplumda kendine daha fazla yer edinebiliyor" (S1).

Ancak eğitimin erişilebilir olmasının yanında niteliği de önemlidir. Engelli bireyler, akademik gelişimin yanı sıra sosyal, kültürel ve sanatsal alanlarda da desteklenmelidir. Bu çok yönlü destekler bireylerin kendilerine olan güvenini artırarak toplumsal katılımını güçlendirecektir. Katılımcılardan biri bu durumu şu sözlerle vurgulamaktadır: "Birlikte yaşama kültürünün inşa edilmesi için eğitimin rolü büyük. Ama engellilere yönelik eğitim fırsatları yeterli olmadığı sürece, onların toplumda görünür olması da zorlaşıyor" (Z4).

Engelli bireylerin toplumsal dışlanmasını önlemek için kültürel dönüşümle birlikte yapısal erişilebilirliğin de sağlanması gerekir. Bu doğrultuda, eğitim politikalarının kapsayıcı ve dönüştürücü bir anlayışla yeniden düzenlenmesi önemlidir. Eğitime erişim, sosyal içermenin yalnızca başlangıcıdır. Asıl hedef bireyin bu eğitimden eşit koşullarda yararlanarak kendisini ifade edebilecek bir düzeye ulaşabilmesidir.

Toplumsal bütünleşme ve güvenin inşası

Toplumsal güven bireyler arası güçlü sosyal ilişkilerle doğrudan ilişkilidir. Bireylerin karşılıklı destek ve ortak hareket etme süreçlerine katılımı hem kendilerini daha güvende hissetmelerine hem de sorunlarla başa çıkma kapasitelerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum toplumsal refahın güçlenmesini ve sürdürülebilir bir dayanışma kültürünün oluşmasını desteklemektedir. Karşılıklı anlayış, farklılıklarla

birlikte yaşama becerisi ve ortak değerlere dayalı etkileşim güven ilişkisini güçlendirerek, toplumsal bütünleşmeyi ve sürdürülebilir istikrarı desteklemektedir (Adams vd., 2015; Duyan, 2010).

Devam eden bölümde toplumsal bütünleşme ve güvenin inşasına yönelik olarak karşılıklı anlayışın varlığı ve bilinçlendirme; iyi niyetlilik, samimiyet ve dürüstlük; maneviyat ve duygusal bağların güçlendirilmesi temaları öne çıkmaktadır ve bu temalar toplumsal bütünleşme için önemli ipuçları sunmaktadır.

Karşılıklı anlayışın varlığı ve bilinçlendirme

Toplumsal güvenin inşası, bireyler arasındaki karşılıklı anlayışın varlığıyla da doğrudan ilişkilidir. İnsanların birbirini anlamaya çaba göstermesi, ortak değerler çerçevesinde hareket etmesi ve empati kurabilmesi, güven duygusunu besleyen temel dinamiklerdir. Bu anlamda karşılıklı anlayış, bireylerin yalnızca kendi perspektiflerinden değil diğerlerinin yaşam koşullarını ve duygularını da dikkate alarak hareket etmesini sağlamaktadır. Görüşmelerde bu duruma dair şu ifade öne çıkmaktadır: “Kenetlenmek, birlik olmak, yani toplum olarak birleştiğimizde hiçbir güç bizi yıkamaz... İnsanların bir arada olması için birbirini anlaması, düşünmesi, değer vermesi ve empati kurması gerekir” (S1).

Karşılıklı anlayışın gelişmediği toplumlarda, bireylerin birbirine güven duyması zorlaşmakta ve bu da toplumsal dayanışmayı zayıflatan bir unsur haline gelmektedir. Empati eksikliği, toplum içindeki çatışmaları artıran güveni ise sarsan başlıca nedenlerden biridir. Bu bağlamda bir diğer katılımcı, “toplumsal dayanışmayı, iş birliğini anlayış göstermek geliştirir. Ancak bizim en büyük toplumsal hatamız, çoğu zaman anlayışsız davranmamız.” (S2) diyerek, anlayışsızlığın toplumsal düzeyde ne denli yıkıcı olabileceğini vurgulamaktadır.

Toplum içinde kalıcı ve güçlü bir güven ortamının oluşabilmesi, bireyler arasında kurulan iletişimin niteliğine doğrudan bağlıdır. Etkili diyalog, insanların birbirini anlamasını kolaylaştıran ve ortak bir zeminde buluşmalarını sağlayan önemli bir araçtır. Bu durumu bir katılımcı, “insanların bir araya gelerek konuşması, birbirini dinlemesi gerekir. Ancak bu şekilde güven ortamı oluşabilir” (S3) sözleriyle ifade etmektedir. Bu görüş, güvenin tesadüfi değil, karşılıklı iletişim ve anlayışla inşa edilen bir süreç olduğuna işaret etmektedir. Sosyal bilimler yazınında da benzer şekilde, bireyler arası güvenin temelinde kurulan ilişkilerin kalitesi ve etkileşimlerin samimiyeti olduğu belirtilmektedir. Delhey ve Newton’un (2003) çalışmasında da vurgulandığı üzere, güvenin gelişmesinde yüz yüze ilişkiler ve sosyal etkileşimlerin içeriği kritik önemdedir. Karşılıklı konuşma ortamının bulunmadığı durumlarda ise bireylerin birbirine yönelik önyargılar geliştirmesi kaçınılmaz hale gelmekte ve buna karşın anlamaya dayalı iletişim bu önyargıların çözülmesinde etkili olmaktadır.

Toplumsal güvenin aynı zamanda ulaşılabilirlik koşullarıyla da bağlantılı olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda bir katılımcı, “toplumsal güven ve dayanışmayı ulaşım güçlendirir. İnsanların birbirine ulaşması, dayanışmayı kolaylaştırır” (O1) diyerek, fiziksel erişimin ve mekânsal temasın da güven inşasında oynadığı role dikkat çekmektedir. Mekânsal ayrışma, bireyler arasındaki iletişimi ve dolayısıyla güven oluşumunu zorlaştırmakta ve bu nedenle toplumsal bağları güçlendirmek adına ulaşılabilirlik şartlarının iyileştirilmesi önem kazanmaktadır.

Diğer yandan diyalogun temelinde duygusal etkileşim de yer almaktadır. Bir diğer katılımcı, “insanların oturup konuşarak sorunlarını çözmesiyle toplumsal dayanışma güçlenebilir. Oturup konuşmak, engellinin durumunu, sıkıntısını anlatabilmek gerekiyor. Bunlar anlatıldıkça, insanlar düşüncelerini değiştirebilir ve birbirine güvenebilir” (O2) sözleriyle, karşılıklı iletişimin hem anlayışı hem de güveni pekiştirdiğini vurgulamaktadır.

Engelli bireylerin toplumla kurduğu ilişkilerde güvenin oluşması da bu bireylerle kurulan iletişimin niteliğine bağlıdır. Toplumda hâlen, engelli bireylerin yeterince verimli olamayacağına dair kalıplaşmış yargılar mevcuttur. Bu önyargılar hem istihdamda hem de sosyal yaşamda engelli bireylerin eşit koşullarda yer almalarını zorlaştırmaktadır. Bir katılımcı bu sorunu şöyle özetlemektedir: “Engelli bireylere güven olmaz düşüncesi, onların topluma entegrasyonunu zorlaştırıyor. Çünkü ‘engelliden verim alamam’ diye düşünüyor” (S2). Bu gibi yaklaşımlar, engelliliği bireysel yetersizlik olarak görmeye devam eden toplum anlayışının bir ürünüdür. Shakespeare (2014), sosyal modelin temel varsayımına uygun

olarak engelli bireylerin yaşadığı sorunların fiziksel engellerden çok toplumsal önyargılar ve yetersiz sosyal düzenlemelerle ilgili olduğunu belirtmektedir.

Toplumsal güvenin güçlenebilmesi için yalnızca karşılıklı anlayış ve diyalog yeterli değildir. Bununla birlikte toplumun tüm üyelerinin bilinçlendirilmesi de gereklidir. İnsanlar, bilmedikleri veya deneyimlemedikleri durumlara karşı çoğu zaman mesafeli ve önyargılı yaklaşır. Bu nedenle bilinçlendirme çalışmaları bir katılımcının da belirttiği gibi önyargıların ortadan kaldırılması ve empatik yaklaşımın yaygınlaşması için önem taşır: “Aydınlanma, yani insanları bilinçlendirmek çok önemli. İnsanlar bazı şeyleri hissetmediğinde, görmediğinde ve yaşamadığında karşısındaki insanı anlayamıyor” (G1). Bu tür bilinçlendirme süreçlerinin sadece okul ortamlarında değil, yaşamın her alanında sürdürülmesi gerektiği, bir diğer katılımcının ifadesinde yer bulmaktadır: “Kesinlikle eğitim olmalı ama sadece okulda değil hayatın içinde de eğitim olmalı. Seminerler düzenlenmeli, bilinçlendirme çalışmaları yapılmalı” (Z5). Benzer şekilde bir katılımcı da, engelli bireylerin sahip olduğu yaşam enerjisinin ve pozitif bakış açısının çevresi üzerinde dönüştürücü bir etki yaratabileceğini vurgulamaktadır: “Oğlumun hayata umutla bakması, yaşama küsmüş insanlara bile ilham oluyor. Onunla sohbet edenler ‘sen bizim psikoloğumuzsun’ diyor” (Z1). Bu yaklaşım, empati ve duygusal bağ kurmanın insanlar arası güveni nasıl güçlendirebildiğinin bir göstergesidir.

Nussbaum (2007, s. 159–160), farklılıklarla birlikte yaşayabilmek için etik duyarlılığın geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu duyarlılık, bireylerin farklı yaşam koşullarına sahip insanlarla kurduğu ilişkileri dönüştürmekte ve bu dönüşüm büyük ölçüde bilinçlendirme yoluyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda karşılıklı anlayış, empati, diyalog ve bilinçlendirme toplumun tüm bireyleri arasında daha güçlü bağlar kurulmasına ve birlikte yaşama kültürünün gelişmesine katkı sağlamaktadır.

İyi niyetlilik, samimiyet ve dürüstlük

Toplumsal güvenin sürdürülebilirliği, bireyler arasında kurulan ilişkilerin samimiyet, dürüstlük ve iyi niyet temelinde şekillenmesine bağlıdır. İnsanların içtenlikle birbirine yönelmesi, yardımlaşmanın bir çıkar beklentisiyle değil ortak iyilik adına gerçekleştirilmesi, sosyal dayanışmanın niteliğini doğrudan etkiler. Gerçek anlamda bir toplumsal birliktelik, bireylerin toplumun bütününe dikkate alan bir yaklaşım sergilemesiyle mümkündür. Bu bağlamda bir katılımcı şunu dile getirmektedir: “İnsanların davranışlarının birbirine karşı iyi olması, toplumda insanların birbirine olan güvenini sürdürebilmesi açısından çok önemli. Bu yüzden önce iyi davranış gösterebilmek gerekiyor” (G4). Burada da görüldüğü üzere, bireyin tutumu güvenin oluşmasında temel belirleyici olarak öne çıkmaktadır.

Güven inşasında; sözden ziyade davranışın etkili olduğu, samimiyetin yalnızca dilde değil tutum ve eylemlerde yansıma bulması gerektiği çeşitli katılımcı ifadelerinde de belirtilmektedir. “Güven sağlamak için iyi niyetli olmak gerekiyor. Eğer iyi niyet yoksa, güven de oluşmaz” (O1) ifadesi, karşılıklı etkileşimde niyetin belirleyici gücüne dikkat çekerken; “Yardım ederken samimiyetle mi yaklaşıyor, yoksa başka bir amaç mı güdüyor?” (G4) sorusu yardım ve dayanışma davranışlarında samimiyetin algılanış biçimine ışık tutmaktadır. Batson ve Ahmad (2001, s. 32-34), empatik motivasyonla yapılan yardımın yalnızca hedef kişiye fayda sağlamakla kalmayıp sosyal bağları da güçlendirdiğini ifade eder. Buna göre, samimiyetle yapılan yardımlar güven inşa ederken gösteriş için yapılanlar ilişkileri sığlaştırmaktadır. Bu duruma örnek olarak bir katılımcının şu ifadesi verilebilir: “İnsanların birbirine yardım ettiği, destek sunduğu ortamlarda güven de güçlenir. Sevgi ve yardımlaşma güven sağlar. Mesela dernekte bir üye, ihtiyacı olan bir başka üyeye yardım edip destek sunuyor. Bunu gerçekten içtenlikle yaptığı için güven ortamı oluşuyor” (O4).

Gönüllülük ve sivil katılım pratikleri de, güvenin kurumsal düzeyde inşa edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bir katılımcı şöyle demektedir: “Dernekteki bazı arkadaşlar, engelli olmamalarına rağmen, engelli bireyler için çalışıyor. Engelli bireylere yönelik çalışan gönüllü bireyler, toplumun engellilere olan güvenini tazeleyebilir” (G3). Buradaki vurgu, bireyin kimliğinden ziyade niyetinin esas olduğuna işaret eder. Toplumun çeşitli kesimlerinde gözlemlenen bu tür içtenlikli çabalar, dayanışma kültürünü pekiştiren örneklerdir.

Ancak güvenin sürdürülebilir olması için samimiyetin yanında dürüstlük de vazgeçilmezdir. Dürüstlüğün ihlal edilmesi, ilişkilerde kalıcı hasarlara ve toplum genelinde güven krizlerine yol açabilir. “Dürüstlük sağlanırsa, güven de sürdürülebilir. Güvenin engelli ya da engelsiz bireyler ile alakası yoktur. Dürüstlük

her birey için geçerlidir” (G2) diyen bir katılımcı, güvenin bireyin etik karakteriyle ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Fukuyama (1998), sosyal güvenin yalnızca sözlü taahhütlerle değil normlara bağlılıkla sürdürülebileceğini ve bu bağlılığın temelinde dürüstlük erdeminin bulunduğunu belirtmektedir.

Güveni zedeleyen unsurlar arasında samimiyetsizlik kadar, maddi ilişkilerdeki güvensizlik de önemli yer tutmaktadır. Ekonomik dayanışma, güvenin inşasında yapıcı bir rol üstlenebileceği gibi kötüye kullanım durumlarında, tam tersine bir güven erozyonuna da yol açabilir. Katılımcıların ifadelerinde bu durum şu şekilde yer bulur: “Toplumsal dayanışmayı, ekonomik ilişkiler güçlendirir. Yardım mekanizmalarının şeffaf olması, güvenin korunması açısından önemli” (G2) ve “bir kişiye maddi destek sunduğunda, geri ödemedede sorun yaşıyorsa, güven duygusu zedeleniyor” (Z2). Özellikle engelli bireyler adına yapılan yardım faaliyetlerinin kötüye kullanılması, toplumdaki engellilik algısına da zarar vermekte ve güveni zedelemektedir. “Bazı insanlar, engelli bireyleri kullanarak yardım topluyor. Bu yüzden toplumda, ‘Her engelli dilencidir’ gibi yanlış bir algı oluşuyor” (G5).

Toplumda samimi ilişkilerin kurulabilmesi ve güvenin kalıcı hâle gelebilmesi için bireylerin hem söylemlerinde hem de davranışlarında tutarlılık göstermesi elzemdir. Samimiyetin yüzeysel bir görüntüye indirgenmesi ya da yalnızca sosyal medyada görünür olmak uğruna yapılan yardımların teşhir edilmesi, dayanışma kültürünü zayıflatan eğilimlerdir. “Toplumsal dayanışmayı samimiyet güçlendirir. Yardım ediyormuş gibi görünüyor ama gerçekte yardım etmiyor” (G5) ifadesi, günümüz toplumundaki şekilci yaklaşımların güven duygusunu nasıl aşındırdığını çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır.

Toplumsal güvenin sürdürülebilirliği bireylerin birbirine karşı samimi, dürüst ve iyi niyetli davranmasına bağlıdır. Bu değerlerin içselleştirilmediği ortamlarda, güven duygusu zayıflamaktadır. Etik değerlere dayalı ilişkiler ise hem bireysel hem toplumsal düzeyde daha güçlü bir dayanışma kültürünün oluşmasına katkı sağlamaktadır. Güven ancak bireylerin tutarlı, içten ve sorumlu davranışlar sergilediği koşullarda gelişebilir.

Maneviyatın ve duygusal bağların güçlendirilmesi

Günümüzde bireylerin güven duygusunu zedeleyen birçok unsur bulunmaktadır. Şükür anlayışının yanlış yorumlanması, ahlaki değerlerin zayıflaması, mahremiyetin ihlali, inancın istismar edilmesi, medya içeriklerinin olumsuz etkisi ve sosyal medyanın sahte ilişkiler üretmesi gibi etkenler bireylerin birbirine karşı daha temkinli ve mesafeli yaklaşmasına yol açmaktadır (Fukuyama, 1998; Putnam, 2000; Turkle, 2011). Görüşmelerde bu duruma dair şu ifade öne çıkmaktadır: “Benim görme engelimi gördüğünde, insanların sadece şükretmesi benim sorunlarımı çözmez. Gerçek şükür, nimetin kaynağını unutmamaktır” (G3). Bu görüş, toplumsal sorumluluğun da içselleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Emmons ve McCullough (2004), şükürün psikolojik açıdan bireylerin yaşam doyumunu artıran, sosyal ilişkilerde olumlu etkileşimleri teşvik eden ve kişiler arası güveni güçlendiren bir duygu durumu olduğunu belirtmektedir. Krause (2006) ise özellikle ileri yaşlarda yaratıcıya duyulan minnettarlığın, stresle başa çıkma kapasitesini artırarak hem bireysel huzuru hem de sosyal destek ağlarının güçlenmesini sağladığını ortaya koymuştur. Putnam ve Campbell (2010) ise dini inanç ve pratiklerin topluluk içi dayanışmayı artıran, gönüllü faaliyetlere katılımı teşvik eden ve farklı sosyal gruplar arasında köprü kuran önemli bir sosyal sermaye kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, şükür ve maneviyatın yalnızca bireysel iyi oluşa katkı sunmakla kalmayıp, toplumsal dayanışmayı ve toplumsal bütünleşmeyi de destekleyen önemli sosyal dinamikler olduğu görülmektedir.

Ahlaki değerlerin zayıflaması, bireyler arası güveni olumsuz etkileyen bir unsur hâline gelmektedir. Sosyal sermaye kuramı, güvenin yalnızca kurumsal düzenlemelerden değil, aynı zamanda bireyler arasında paylaşılan ahlaki norm ve değerlerden beslendiğini vurgulamaktadır (Fukuyama, 1998; Putnam, 2000). “Toplumdaki insanlar birbirine güvenmiyor çünkü ahlaki değerler zayıfladı. Ahlaki bozulma arttıkça, güven de azalıyor” (G5) diyen bir katılımcı, ahlaki (etik) ilkelerin yitirilmesinin sosyal sorumluluk anlayışını zedelediğine dikkat çekmektedir. Durkheim (1951) ise ahlaki bütünlüğün toplumsal düzenin devamlılığı için temel bir unsur olduğunu belirtmektedir. Bu bozulma, yalnızca bireyler arası ilişkilerle sınırlı kalmamaktadır. Bunun yanında, ekonomik ve sosyal güven ortamlarını da tehdit etmektedir.

Toplumsal güvenin yeniden güven temelli bir yapıya kavuşabilmesi için ahlaki eğitimin, aile kurumunun yanı sıra örgün ve yaygın eğitim kurumları aracılığıyla sistematik biçimde yaygınlaştırılması gerekmektedir. Ahlaki ve karakter eğitimi, bireyler arası güveni pekiştiren, toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve demokratik vatandaşlık kültürünü destekleyen bir unsur olarak görülmektedir (Arthur, 2008; Hoskins ve Deakin Crick, 2010; Lickona, 1991;). “Önceden toplumda ahlaki eğitim ailede, okulda ve çevrede verilirdi. Güveni tekrar tesis edebilmek için bu değerleri yeniden üretmeliyiz” (G5) ifadesi eğitimin çok boyutlu bir ahlaki yapı inşa etmedeki yerini ortaya koymaktadır. Lickona (1991) karakter eğitiminde; aile, okul ve toplumun eş zamanlı işlev göstermesi gerektiğini savunarak benzer bir noktaya işaret eder.

Toplumsal güvenin manevi temelleri olması gerektiği düşünülse de inancın araçsallaştırılması güveni zayıflatan bir başka soruna işaret etmektedir. Dini değerlerin bireysel çıkarlar için kullanılması, toplumda hem inançlı bireylere hem de maneviyata olan güvenin zedelenmesine neden olmaktadır. Bu doğrultuda, inanç sistemleri sosyal sermaye oluşturma ve toplumsal dayanışmayı güçlendirme potansiyeline sahiptir. Ancak bu değerler çıkar amaçlı istismar edildiğinde, söz konusu potansiyel tersine dönerek güvenin zayıflamasına yol açmaktadır (Putnam ve Campbell, 2010; Wood, 2003). “Dini kullanarak insanları kandırıyorlar. Kimse kimseye güvenemez hale geliyor” (G5) ifadesi, bu güven erozyonunun toplumsal düzeyde ne denli yıkıcı olabileceğini göstermektedir. Bu tür davranışlar maneviyatı birleştirici olmaktan uzaklaştırarak ayrıştırıcı bir zemine sürüklemektedir.

Bireyler arası güvenin zayıflamasında, medya ve sosyal medya içerikleri de rol oynamaktadır. Özellikle olumsuz haberlerin sürekli tekrarlanması, insanların birbirine karşı kuşkucu yaklaşmasına neden olmaktadır. “Bu televizyon programlarını izledikten sonra insanlar artık hiç kimseye güvenmez oldu” (O3) ve “sosyal medyada sahte bir dünya kuruluyor ama gerçek hayatta birbirlerine güvenmiyor” (S2) ifadeleri, medya üzerinden kurulan sanal ilişkilerin yüzeysel kaldığını ve gerçek duygusal bağları zayıflatıldığını ortaya koymaktadır. Dijital çağda bireylerin bağlantı hâlinde olmasına rağmen, yalnızlaştığını ve ilişkilerde sahiciliğin kaybaldığını dile getiren Turkle’nin (2011) ifadelerini içtenliğin yerini yapaylığın veya özverinin yerini çıkarıcılığın almaya başlaması şeklinde de formüle etmek mümkündür.

Maneviyatın toplumsal bağlar üzerindeki etkisi, aile ilişkileri ve eğitim aracılığıyla da şekillenmektedir. Çocukluk döneminde kazanılan değerler, bireyin gelecekteki güven ilişkilerini belirleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. “Çocukların nasıl yetiştirildiği, ileride güven duygusunun nasıl oluşacağını da belirliyor” (S5) ve “toplumu bilinçlendirmek için eğitim en önemli unsur. Eğer güveni yeniden oluşturmak istiyorsak, değerlerimizi koruyarak yeni bir bilinç oluşturmamız” (G5) sözleri, bireyin ahlaki altyapısının toplumsal güvenin geleceği açısından belirleyici olduğunu göstermektedir.

Güvenin sürdürülebilirliği, bireylerin iç dünyasına ve sosyal etkileşimine nüfuz eden değerler aracılığıyla sağlanabilir. Katılımcı ifadelerine göre, şükür anlayışının içselleştirilmesi, ahlaki ilkelerin benimsenmesi, inancın istismar edilmemesi ve dijital ilişkiler karşısında gerçek bağların korunması bu süreci destekleyen başlıca unsurlardır. Toplumda güvenin yeniden tesis edilebilmesi için maneviyatın samimi biçimde yaşanması ve bireyler arası duygusal bağların güçlendirilmesi önemli görülmektedir.

Tartışma

Bu araştırma, engelliliği bireysel kusur veya yalnızca tıbbi durum olarak değil, toplumsal yapının ürettiği bir eşitsizlik biçimi olarak ele almakta; sosyal model ile BM Engelli Hakları Sözleşmesi’nin (CRPD) insan hakları temelli yaklaşımını birleştiren bir perspektifi benimsemektedir (Kayess ve Sands, 2020). Türkiye’de son yıllarda engellilik politikalarının tıbbi modelden sosyal modele ve hak temelli yaklaşıma evrildiğine ilişkin bulgular da bu çerçeve ile örtüşmektedir (Çamur ve Arap, 2023).

Araştırma, sosyal politika alanında sosyal dışlanma ve toplumsal bütünleşme kavramlarını temel alan bir perspektifle yürütülmüştür. Engelli bireylerin toplumsal dışlanma riskini azaltmak ve toplumsal bütünleşmelerini sağlamak, güncel sosyal politikanın temel hedefleri arasında yer almaktadır (European Commission, 2021; WHO, 2022). Araştırma, engelliliği toplumsal katılım, eşit haklar ve sosyal adalet ekseninde tartışarak hak temelli söyleme katkısı sağlamaktadır.

Katılımcı deneyimleri, engellilerin toplumsal bütünleşmesinin önünde fiziksel, kurumsal, tutumsal ve ekonomik engeller bulunduğunu göstermektedir. Türkiye’de yapılan güncel araştırmalar, toplumsal

algının hâlen “eksiklik” temelli olduğunu ve engelli bireylerin merhamet ya da çekingenlik ekseninde konumlandırıldığını ortaya koymaktadır. Kanyılmaz Polat’ın (2020) yaptığı çalışma, engelli çalışanların sıklıkla niteliklerinin altında işlerde çalıştırıldıklarını, düşük ücret aldıklarını ve olumsuz işveren tutumlarıyla karşılaştıklarını; toplumun “engelliler hiçbir şey yapamaz” inancının kırılmasının istihdamda verimliliklerini artıracığını ortaya koymaktadır. Doğruel’in (2022) bedensel engelli bireylerle gerçekleştirdiği çalışma ise erişilebilirliğin engellilerin toplumsal katılımında belirleyici olduğunu ve erişilebilirlik ile engellilik algısının karşılıklı etkileşim içinde bulunduğunu göstermektedir. Ersoy Quadir vd.’nin (2023) yürüttükleri araştırmada, toplumun engelli bireylere yönelik genel olarak olumlu tutumlara sahip olsa da belirgin önyargılar taşıdığı ve bu nedenle duyarlılık düzeyinin yeterince yüksek olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, engellilere yönelik sosyal dışlanma ve tutumsal engellerin, fiziksel ve kurumsal bariyerlerle birleşerek bütünleşmeyi zorlaştırdığını göstermektedir.

Engelli bireylerin aileleri, toplumsal önyargılar ve güvenlik kaygıları nedeniyle aşırı korumacı bir tutum sergileyebilmektedir. Bu tutum, iyi niyetli “koruma” amacı taşısa da bireylerin özerklik, özgüven ve sosyal etkileşim becerilerinin gelişimini sınırlayabilmektedir. Çavdar ve Erdoğan’ın (2023) çalışmasında, aşırı koruyucu ebeveynlerin yüksek düzeyde koruma eğilimi sergiledikleri ve bu durumun öğrencilerin bireysel sorumluluk alma, problem çözme ve özgüven geliştirme fırsatlarını sınırlayabileceği ortaya konmuştur. Ebeveynlerin akademik başarıya ilişkin yüksek beklentilerinin, çocukların bağımsız hareket etme ve kendi gelişim süreçlerini yönetme becerilerini olumsuz etkileyebileceği vurgulanmıştır. Cizrelioğulları ve Kilil’i’nin (2021) çalışmasında ise destekleyici ve cesaretlendirici ebeveyn tutumlarının çocukların toplumsal etkileşim, girişimcilik ve özgüven gelişimini güçlendirdiği vurgulanmaktadır. Okant Yaşın ve Özcan Demir’in (2020) çalışmasında, helikopter ebeveynlere² sahip bireylerin yetişkinlik döneminde aidiyet, yaşam becerisi ve özgüven alanlarında çeşitli sorunlar yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bireylerin çoğunlukla iş, toplum ve ülke gibi geniş sosyal bağlamlara karşı aidiyet hissetmediklerini; aidiyetlerinin aile ve yakın çevre ile sınırlı kaldığını göstermektedir. Tüm bu bulgular, engelli bireylerde bağımsız yaşam becerilerinin gelişebilmesi için ailelerin koruma ile özgürlük arasında dengeli bir tutum benimsemelerinin önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın işaret ettiği kritik bariyerlerden biri erişilebilirlik ve ulaşım sorunlarıdır. Katılımcılar, fiziksel çevrenin ve toplu taşımanın yetersiz düzenlenmesinin, bağımsız hareket etme ve kamusal yaşama katılma önünde ciddi engeller oluşturduğunu belirtmişlerdir. Türkiye’de erişilebilirlik denetimleri ve yerel yönetimlerin altyapı çalışmaları son 5 yılda hızlansa da (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021), pratikte engelli bireyler hâlâ kent mekânını eşit koşullarda kullanamamaktadır. Ulaşkın vd.’nin (2021) İstanbul’daki turistik meydanlarda yaptığı erişilebilirlik incelemesinde, Sultanahmet, Beyazıt, Eminönü ve Taksim meydanlarında engellilere yönelik bazı düzenlemelerin mevcut olmakla birlikte “yetersiz kaldığı” ve özellikle kaldırım, rampa ve ulaşım bağlantılarında evrensel tasarım ilkelerinin tam olarak uygulanmadığı belirlenmiştir. Memur-Sen’in (2025) kamuda çalışan engelli bireyler üzerine yürüttüğü araştırmada, kurumlarda rampalar, asansörler, kapı genişlikleri ve hissedilebilir yüzeyler gibi temel erişilebilirlik unsurlarının birçok durumda standartlara uygun olmadığı; ayrıca engelli tuvaletleri, ergonomik donanımlar ve erişilebilir tahliye imkânlarının pek çok kurumda bulunmadığı tespit edilmiştir.

Sembolik ilgi ve göstermelik yaklaşımlar, araştırmada vurgulanan bir diğer toplumsal bariyerdir. Katılımcılar gerek siyasetçiler gerekse sosyal çevreleri tarafından engellilere gösterilen ilginin çoğunlukla yüzeysel kaldığını belirtmişlerdir. Bu bulgu, literatürdeki semboliklik (tokenizm) kavramını aklı getirmektedir. Özellikle engelli bireylerin yalnızca belirli gün ve haftalarda görünür kılınmaları, ancak karar alma süreçlerine etkin biçimde dahil edilmemeleri, literatürde sembolik katılım biçimleri arasında eleştirilen bir durumdur (Liasidou, 2014; Ryan, 2019). Çalışmada “sözde/sembolik ilgi” temasıyla ortaya çıkan eleştiriler de bu yöndedir: Katılımcılar, toplumun engelli bireyleri genellikle yardım nesnesi olarak görüp birkaç göstermelik destek verdikten sonra gerçek ihtiyaçlara eğilmediğini ifade etmişlerdir. Bu durum, sosyal politika açısından katılımcı ve kapsayıcı yaklaşımların eksikliğine işaret edebilir. Oysa güncel yaklaşımlar, özellikle engellilikte sosyal model, hak temelli yaklaşım ve kapsayıcı yönetim anlayışı, engelli bireylerin politika yapım süreçlerine aktif katılımını yani “Bizi bize rağmen değil, bizlerle

² Helikopter ebeveyn kavramı ilk kez Ginott (1969) tarafından kullanılmış olup, Cline ve Fay (1990) tarafından “çocuğun hayatına sürekli müdahil olan, her sorununu çözmeye çalışan ve bağımsız deneyim kazanmasını engelleyen” ebeveynleri tanımlamak için geliştirilmiştir.

beraber anlayın” (Nothing about us without us) ilkesini vurgulamaktadır (Charlton, 1998; Shakespeare, 2014).

Maddi imkânlardan yoksunluk, engellilerin sosyal yaşama eşit katılımını engelleyen yapısal faktörler olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılar, ekonomik sıkıntıların gündelik hayat mücadelesini öne çıkardığını, sosyalleşme ve katılımın ikinci plana itildiğini belirtmiştir. Son üç yılda (2023–2025) Türkiye’de engelli bireylerin istihdamına ilişkin yapılan akademik çalışmalar, istihdam oranlarındaki artışa rağmen gelir düzeylerinin düşük kaldığını ve işlerin genellikle düşük nitelikli alanlarda yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Özel sektör ve kamu kurumlarında yürütülen araştırmalar, yasal kotalara ve teşvik politikalarına rağmen işverenlerin çekincelerinin sürdüğünü, önyargılar ve uygulama eksiklikleri nedeniyle istihdamın sürdürülebilirliğinin zorlaştığını vurgulamaktadır. Meslek seçimi ve kariyer danışmanlığı süreçlerinde yeterli destek sağlanmadığı, özellikle ruhsal engelli bireylerin istihdamında uygun modellerin geliştirilmediği belirlenmiştir. Yerel düzeyde yapılan saha çalışmaları ise engelli kamu çalışanlarının çalışma koşullarının, kariyer gelişim fırsatlarının ve iş memnuniyetinin iyileştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Ataman, 2023; Avcı, 2023; Kalaycı, 2023; Korkmaz, 2023; Özel vd., 2024; Polat ve Göçer 2025). Bulgular, eğitim düzeyinin düşüklüğünün engellileri görünmez kıldığına işaret ederek kapsayıcı eğitimin önemini ortaya koymaktadır. Katılımcıların belirttiği üzere, eğitim almamış bir engelli hem kendini ifade etmede zorlanmakta hem de toplumda söz sahibi olamamaktadır. Bu durum, ekonomik imkânsızlıklar ve sınırlı eğitim fırsatlarının bir araya gelerek engellilerin toplumsal bütünleşmesini çok boyutlu şekilde kısıtladığını göstermektedir.

Araştırmada engelli bireylerin toplumsal bütünleşmesini etkileyen bariyerler ele alınırken, engeller kadar bütünleşmeyi kolaylaştıran unsurlar da “toplumsal bütünleşme ve güvenin inşası” temasıyla görünür kılınmıştır. Engelli bireylerin toplumla bütünleşebilmesi için sadece rampalar yapmak, istihdam kotası koymak yeterli değildir; aynı zamanda toplumsal düzeyde güven, empati ve dayanışma ikliminin kurulması gerekir (Chan vd., 2006; Putnam, 2000). Araştırma bulguları, katılımcıların karşılıklı anlayış, empati ve diyalog çağrısıyla bu gerçeği dile getirdiğini göstermektedir. Katılımcılar, toplumun engelli bireyleri gerçekten anlaması için iletişimin artırılması ve bilinçlendirme çalışmalarının süreklilik kazanması gerektiğini vurgulamışlardır. “Karşılıklı anlayış” teması altında dile getirilen anekdotlar, engelli birey ile engelsiz birey arasında kurulan basit bir sohbetin bile önyargıları kırabildiğini, güven duygusunu beslediğini göstermiştir. Katılımcıların toplumsal güvene dair vurguladığı samimiyet, iyi niyet ve dürüstlük unsurları da dikkate değerdir. Toplumda engelli bireylere yönelik güvenin oluşması, yalnızca yasal düzenlemelerle değil, günlük hayatın içindeki mikro ilişki ağlarıyla ilgilidir. Katılımcılar, yardım edilse bile bunun içten olmadığına fayda etmediğini, esasen engellilerin “acıma” duygusundan ziyade eşit muamele ve dürüst iletişim istediklerini belirtmişlerdir. Bu durum, sosyal sermaye literatüründe vurgulanan karşılıklı normlar ve değerler temelini önemine işaret etmektedir (Fukuyama, 1998).

Sonuç

Bu araştırma, engelli bireylerin toplumsal yaşama eşit, onurlu ve etkin biçimde katılımını engelleyen sosyal, kültürel ve yapısal etmenleri, bireysel deneyimler üzerinden değerlendirmeyi amaçlamıştır. Katılımcı ifadelerinden yola çıkarak; dışlanmanın düşünsel, sembolik ve ilişkisel düzeylerde var olduğu görülmektedir. Farkındalık eksikliği, yüzeysel ilgiler, aile içindeki korumacı tutum, ekonomik yetersizlikler, eğitimdeki fırsat eşitsizlikleri ve mekânsal erişim sorunları, bu çok katmanlı dışlanmanın belirleyici unsurları arasında yer almaktadır.

Bulgular, engelliliğe ilişkin mevcut politika ve uygulamaların ağırlıklı olarak fiziksel erişilebilirliğe odaklandığını, oysa toplumsal dönüşümün empati, etik duyarlılık ve karşılıklı güvene dayanan ilişkiler ağıyla mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Engellilik, toplumsal yapının ürettiği bir eşitsizlik biçimi olarak ele alınmalıdır. Bu çerçevede araştırma, sosyal modelin uygulamadaki sınırlarını görünür kılmış ve engelliliğin sosyal bağlamda nasıl yeniden üretildiğine dair eleştirel bir bakış sunmuştur.

Görüşülen katılımcıların deneyimi, belirli koşullarda engelli bireyin toplumsal bütünleşme süreçlerine aktif katılım gösterebildiğini ve bu süreçleri dönüştürme potansiyeli taşıyabildiğini düşündürmektedir. Bu açıdan bireysel direnç, öz yeterlilik ve baş etme stratejileri, dışsal destek mekanizmalarıyla birlikte düşünülmelidir. Bu yönüyle araştırma, engelliliğe dair literatürde sıklıkla vurgulanan dışlayıcı toplumsal

yapının yanı sıra, katılımcıların deneyimlerinden yola çıkarak engellerle baş etme stratejilerini, kendi güçlerini ortaya koyma biçimlerini ve toplumsal yaşama katkı potansiyellerini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırma, engelliliği yalnızca bir mağduriyet alanı görmenin ötesinde direnç, özneleşme ve toplumsal katkı üretme süreçlerine odaklanan bir bakış açısı sunarak mevcut literatüre katkı sağlamaktadır.

Araştırma, ileride yapılacak çalışmalarda engelliliğin çok boyutlu bir toplumsal olgu olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Eğitim, dijital katılım, afet ve kriz koşullarındaki kırılganlıklar, aile içi destek sistemleri gibi alanlar, derinlemesine ve bağlamsal analizlere ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda; kapsayıcı eğitim yaklaşımları, dijital erişilebilirlik üzerine yapılan çalışmalar ve toplumsal farkındalık kampanyaları, hem günümüzün değişen eşitsizlik dinamiklerini çözümlemeye hem de daha kapsayıcı toplumsal stratejilerin geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır.

Engelli bireylerin toplumsal yaşama etkin katılımı, yalnızca mevzuatla tanımlanmış haklarla mümkün değildir. Bunun yanında tanınmış hakların hayata geçirildiği gündelik pratiklerle mümkündür. Bu çerçevede; esnek, ihtiyaç odaklı ve katılımcı hizmet modellerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Erişilebilirlik, fiziksel çevreyle sınırlı tutulmamalı ve iletişimsel, dijital ve duygusal boyutlarıyla birlikte düşünülmelidir. Kamu kurumları ve yerel yönetimler, engelli bireylerin karar süreçlerine katılımını sağlayacak yapılar oluşturmali ve hizmetlerin izlenmesi ve değerlendirilmesinde deneyime dayalı bilgiye öncelik verilmelidir.

Sonuç olarak fiziksel engeller kadar toplumsal önyargılar ve zihinsel bariyerler de bireylerin toplumsal yaşama katılımını belirlemektedir. Toplumsal bütünleşmenin sağlanması, yalnızca mevzuat ve altyapı düzenlemeleriyle sınırlı kalmamalıdır. Bireyler arası empati, toplumsal duyarlılık ve herkesin birbirini olduğu gibi kabul etmesine dayalı insani bir ilişki zemini oluşturulmalıdır.

Araştırmanın sınırlılıkları

Araştırmada ele alınan konuya, en uygun yaklaşım olarak nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bu yöntem, katılımcıların yaşantılarını, sosyal bağlamlarını ve olaylara yükledikleri anlamları derinlemesine analiz etme imkânı sunmuştur. Bununla birlikte nitel araştırma yaklaşımının yapısal özelliklerinden kaynaklanan bazı sınırlılıklar da araştırma sürecine yansımıştır.

Bu araştırmada, örneklem seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış ve belirlenen kriterlere uygun katılımcılar dâhil edilmiştir. Veri doygunluğuna ulaşana kadar görüşmeler devam edilmiştir. Ancak elde edilen bulgular nitel araştırmaların doğası gereği zihinsel, görme, süregen ve ortopedik engelli bireylerin tamamını kapsayan bir evreni temsil etmemektedir. Bu durum, yalnızca bu araştırmaya özgü olmayıp nitel araştırma yöntemini temel alan tüm çalışmalar için geçerli bir sınırlılıktır.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise zihinsel engelli bireylerle doğrudan görüşmeler yapılamaması ve bu bireylerin deneyimlerinin ebeveynleri aracılığıyla elde edilmesidir. Bu durum, verilerin dolaylı yoldan elde edilmesine neden olmuş ve bulguların yorumlanmasında dikkatli olunmasını gerektirmiştir. Ancak ebeveynlerin çocuklarını düşünerek deneyimlerini aktarmaları çalışmaya önemli katkılar sunmuştur.

Kaynakça

- Adams, R., Dominelli, L. ve Payne, M. (2015). Eleştirel Bir Sosyal Hizmet Anlayışına Doğru. (Çev.: S. Yağcıoğlu). R. Adams, L. Dominelli ve M. Payne (Der.). *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Tartışmalar* içinde (s. 33-41). Ankara: Nika Yayınevi.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *2030 Engelsiz Vizyon Belgesi*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yayınları. Erişim adresi: https://www.aile.gov.tr/media/94718/2030_engelsiz_vizyon_belgesi.pdf, Erişim tarihi: 04.08.2025.
- Alptekin, H. (2024). Engelli Bireylerin Gündelik Yaşamda Karşılaştığı Sosyal Dışlanma Pratikleri. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 3(2), 107-117. doi:10.58632/olgusos.1570374.
- Arthur, J. (2014). Traditional Approaches to Character Education in Britain and America. L. Nucci, D. Narvaez ve T. Krettenauer (Eds.), *Handbook Of Moral And Character Education* içinde (s. 43-60). New York: Routledge.
- Ataman, S. A., Karaaslan, Ö., Köse, B. ve Yavuz, M. (2023). The Opinions of Turkish Civil Servant Employees with Disability and Their Working Experience. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 13(2), 421-445. doi:10.23863/kalem.2022.236.
- Avcı, Ö. H. (2023). Profession Choice Processes and Career Counseling Experiences of People with Disabilities in Turkey. *The Journal of Employment Counseling*, 60(4), 210-234. doi:10.1002/joc.12219.
- Barnes, C. (1991). *Disabled people in Britain and discrimination: A case for anti-discrimination legislation*. London: Hurst & Company.
- Barnes, C. (2012). Understanding The Social Model of Disability: Past, Present and Future. N. Watson, A. Roulstone ve C. Thomas (Ed.), *Routledge Handbook of Disability Studies* içinde (s. 12-29). Routledge.
- Batson, C. D. ve Ahmad, N. (2001). Empathy-Induced Altruism in A Prisoner's Dilemma. *European Journal of Social Psychology*, 31(4), 273-285. doi: 10.1002/ejsp.48.
- Berg, Bruce L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. H. Aydın (Çev. Ed.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. doi:10.1191/1478088706qp063oa.
- Burchardt, T. (2003). *Being and Becoming: Social Exclusion and The Onset of Disability (CASE Report 21)*. Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- Burcu, E. (2020). Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği. *Sosyoloji Dergisi*, 36(1), 37-55.
- Busetto, L., Wick, W. ve Gumbinger, C. (2020). How to Use and Assess Qualitative Research Methods. *Neurological Research and Practice*, 2 (14), 1-10. doi:10.1186/s42466-020-00059-z.
- Chan, J., To, H.-P. ve Chan, E. (2006). Reconsidering Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework for Empirical Research. *Social Indicators Research*, 75(2), 273-302. doi:10.1007/s11205-005-2118-1
- Charlton, J. I. (1998). *Nothing About Us Without Us: Disability Oppression and Empowerment*. London: University of California Press.
- Cizrelioğulları, M. N. ve Kilili, R. (2021). Ebeveyn Tutumlarının Çocukların Yetenek ve Becerilerine Etkisi. *European Journal of Educational and Social Sciences*, 6(1), 130-142.
- Cline, F. ve Fay, J. (1990). *Parenting With Love and Logic: Teaching Children Responsibility*. Colorado Springs: NavPress.
- Corrigan, P. W. ve Rao, D. (2012). On The Self-Stigma of Mental Illness: Stages, Disclosure, and Strategies for Change. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 57(8), 464-469.
- Creswell, John W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. M. Bütün ve S. Beşir Demir (Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çaha, H. (2016). Engellilerin Toplumsal Hayata Katılmasına Yönelik Politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya Örnekleri. *İnsan ve Toplum*, 5(10), 123-145.
- Çamur, A. ve Arap, İ. (2023). Türkiye'de Engellilik Politikasının Gündeme Gelmesinde Uluslararası Aktörlerin Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 57, 1-19. doi:10.30794/pausbed.1228006.
- Çavdar, F. Z. ve Erdoğan, P. (2023). Aşırı Koruyucu Ebeveynlerin Öğrencilerin Akademik Başarısına Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi. *APJEC-Academic Platform Journal of Education and Change*, 6(2), 299-318. doi:10.55150/apjec.1365901.
- Deal, M. (2003). Disabled People's Attitudes Toward Other Disabled People. *Disability & Society*, 18(7), 881-894. doi: 10.1080/0968759032000127358.
- Delhey, J. ve Newton, K. (2003). Who Trusts?: The Origins of Social Trust in Seven Societies. *European Societies*, 5(2), 93-137. doi:10.1080/1461669032000072256.
- Doğruel, F. (2022). Beden, Birey ve Toplum Kesişiminde Engelli Bireylerin Erişebilirlik Deneyimleri: Gaziantep Örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 299-317. doi:10.18490/sosars.1111387
- Dunn, D. S. ve Burcaw, S. (2013). Disability Identity: Exploring Narrative Accounts of Disability. *Rehabilitation Psychology*, 58(2), 148-157.

- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Duyan, V. (2010). *Sosyal Hizmet Temelleri Yaklaşımları Müdahale Yöntemleri*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- Emmons, R. A. ve McCullough, M. E. (2004). *The psychology of gratitude*. New York: Oxford University Press.
- Ersoy Quadir, S., Akaroğlu, G. ve Tıgılı, E. (2023). Toplumumuzun Engelli Bireylere Yönelik Duyarlılık Düzeylerinin İncelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 96, 229-246. doi:10.17753/sosekev.1195062.
- European Commission. (2021). *Union of Equality: Strategy for The Rights of Persons with Disabilities 2021-2030*. Brussels: European Commission.
- Fukuyama, F. (1998). *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması* (A. Buğdaycı, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Genç, Y. ve Çat, G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 363-394.
- Ginott, H. (1969). *Between Parent and Teenager*. New York: Macmillan.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on The Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books.
- Goodley, D. (2016). *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*. London: SAGE Publications.
- Groce, N., Kett, M., Lang, R. ve Trani, J. F. (2011). Disability and Poverty: The Need for A More Nuanced Understanding of Implications for Development Policy and Practice. *Third World Quarterly*, 32(8), 1493–1513. doi:10.1080/01436597.2011.604.
- Hoskins, B. ve Deakin Crick, R. (2010). Competences for Learning to Learn and Active Citizenship: Different Currencies or Two Sides of The Same Coin? *European Journal of Education*, 45(1), 121–137. doi:10.1111/j.1465-3435.2009.01419.x.
- Imrie, R. ve Hall, P. (2001). *Inclusive Design: Designing and Developing Accessible Environments*. London: Spon Press.
- Kalaycı, S. ve Çetin, D. (2021). Türkiye’de Ruhsal Engelli İstihdamına Bir Bakış. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 8(75), 2478–2488. doi:10.26450/jshsr.2754.
- Kanyılmaz Polat, E. (2020). Engelli Bireylerin Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Araştırma: Çanakkale Örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 869-897. doi:10.46928/iticusbe.758135.
- Kayess, R. ve Sands, T. (2020). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Shining a light on Social Transformation (Research Report)*. Sydney: UNSW Social Policy Research Centre.
- Kitchin, R. (1998). “Out of Place”, “Knowing One”s Place”: Space, Power And The Exclusion of Disabled People. *Disability & Society*, 13(3), 343-356. doi:10.1080/09687599826678.
- Korkmaz, B. C. (2023). Türkiye’de Engelli İstihdamında Yaşanan Zorluklar. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 23(1), 62-81. doi:10.54961/uobild.1264127.
- Krause, N. (2006). Gratitude Toward God, Stress, and Health in Late Life. *Research on Aging*, 28(2), 163–183. doi:10.1177/0164027505284048.
- Krysik, Judy L. ve Finn, J. (2015). *Etkili Uygulama İçin Sosyal Hizmet Araştırması*. E. Erbay (Çev. Ed.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Landsman, G. (2005). Mothers and Models of Disability. *Journal of Medical Humanities*, 26 (2-3), 121-139.
- Lejzerowicz, M. (2017). Identity and Its Reconstruction and Disabled People. *International Journal on Disability and Human Development*, 16(1), 19-24. doi:10.1515/ijdh-2016-0036.
- Liasidou, A. (2014). Critical Disability Studies and Socially Just Change in Higher Education. *British Journal of Special Education*, 41(2), 120-135. doi:10.1111/1467-8578.12063.
- Lickona, T. (1991). *Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility*. New York: Bantam Books.
- Memur-Sen. (2025). *Kamuda Çalışan Engelli Bireylere Yönelik Çalışma Hayatı Araştırması*. Ankara: Memur-Sen Engelliler Komisyonu. Erişim adresi: <https://www.memursen.org.tr/yayinlar/raporlar/engellikamurapor.pdf>, Erişim tarihi: 03.08.2025.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. S. Turan (Çev. Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Miguel, R. 2014. *Segregación, Inclusión, Exclusión, Integración Y Equidad*. Erişim adresi: <https://miguelrosacastejon.wordpress.com/2014/11/11/segregacion-inclusion-exclusion-integracion-y-equidad>, Erişim tarihi: 10.02.2025.
- Neuman, W. L. (2014a). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*. S. Özge (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Neuman, W. L. (2014b). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar II*. S. Özge (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ngo, A. D., Brolan, C., Fitzgerald, L., Pham, V. ve Phan, H. (2013). Voices from Vietnam: Experiences of Children and Youth with Disabilities, and Their Families, from An Agent Orange Affected Rural Region. *Disability & Society*, 28(7), 955-969. doi:10.1080/09687599.2012.741516.

- Nussbaum, M. C. (2007). *Frontiers Of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge: The Belknap Press.
- Okant Yaşın Ç. ve Demir, N. (2020). Türkiye’de Helikopter Ebeveyn Sahibi Olan Y Neslinin, Aidiyet, Yaşam Becerisi ve Özgüven Problemleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 450-470.
- Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement*. London: Palgrave Macmillan.
- Oliver, M. ve Barnes, C. (2012). *The New Politics of Disablement*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Oswal, S. K. (2016). Disabling Policies and Exclusionary Infrastructures: A Critique of The AAUP Report. D. Bolt ve C. Penketh (Ed.), *Disability, Avoidance and The Academy: Challenging Resistance* içinde (s. 21-32). New York: Routledge
- Özel, H. B., Sevik, H., Çetin, M., Varol, T. ve Işık, B. (2024). Impact of Employment Policies on Disabled Individuals in Silvicultural Activities. *Environment, Development and Sustainability*. doi:10.1007/s10668-024-05036-z.
- Özkazanç, S. ve Özdemir Sönmez, F. N. (2019). Ulaşım Perspektifinden Sosyal Dışlanma Kavramının Değerlendirilmesi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 8(1), 10-18.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. M. Bütün ve S. Beşir Demir (Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Penketh, C. ve Waite, L. (2016). Lessons in Critical Avoidance Disability Studies and ‘Special Educational Needs. D. Bolt ve C. Penketh (Ed.), *Disability, Avoidance and The Academy: Challenging Resistance* içinde (s. 68-78). New York: Routledge.
- Pineda, V. S. (2024). *Inclusion and Belonging In Cities of Tomorrow: Governance and Access by Design*. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Polat T. ve Göçer Ş. (2025). Being an Orthopedic Disabled Employee in Public Institutions in Turkey: A Provincial Example. *Journal of Vocational Rehabilitation*. 0(0), 1-10. doi:10.1177/10522263251357400.
- Priestley, M. (2003). *Disability: A Life Course Approach*. Cambridge: Polity Press.
- Punch, K. F. (2020). *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. D. Bayrak, H. Bader Arslan ve Z. Akyüz (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D. ve Campbell, D. E. (2010). *American Grace: How Religion Divides and Unites Us*. New York: Simon & Schuster.
- Reeve, D. (2015). Psycho-Emotional Disablism in The Lives of People Experiencing Mental Distress. H. Spandler, J. Anderson ve B. Sapey (Ed.), *Madness, Distress and The Politics of Disablement* içinde (s. 99-112). Bristol: Policy Press.
- Ryan, F. (2019). *Crippled: Austerity and The Demonization of Disabled People*. London: Verso Books.
- Ryan, S. ve Runswick-Cole, K. (2008). Repositioning Mothers: Mothers, Disabled Children and Disability Studies. *Disability & Society*, 23(3), 199-210.
- Saldana, J. (2019). *Nitel Araştırma İçin Kodlama El Kitabı*. A. Tüfekci Akcan ve S. Nihat Şad (Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Shakespeare, T. (2014). *Disability Rights and Wrongs Revisited* (2nd ed.). London: Routledge.
- Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. J. (2014). *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler*. D. Baran Çiftçi (Ed.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Shildrick, M. (2009). *Dangerous Discourses of Disability, Subjectivity and Sexuality*. New York: Palgrave Macmillan
- Talen, E. (2019). *Neighborhood*. New York: Oxford University Press.
- Temple, B. ve Young, A. (2004). Qualitative Research and Translation Dilemmas. *Qualitative Research*, 4(2), 161-178. doi:10.1177/1468794104044430.
- Thomas, C. (1999). *Female Forms: Experiencing and Understanding Disability*. Buckingham: McGraw-Hill Education.
- Thompson, N. (2013). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak*. Ö. Cankurtaran Öntaş ve B. Hatipoğlu Eren (Ed.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Tomanbay, İ. (2014). *Sosyal Çalışmayı Yapılandırmak: Kavramlar-Oluşum-Nitelik-Uygulama*. Ankara: Sabev Yayınları.
- Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More From Technology and Less From Each Other*. New York: Basic Books.
- Ulaşkın, Z., Duran, E., Atayığit, M. E. ve Saygılı, T. (2021). Erişilebilirlik Standartları Kapsamında İstanbul’daki Turistik Meydanların Değerlendirilmesi. *Journal of Academic Tourism Studies*, 2(2), 1-17. doi:org/10.29228/jatos.51996.
- Urquhart, C. (2018). *Nitel Araştırmalar İçin Temellendirilmiş Kuram Uygulama Rehberi*. Z. Ünlü ve E. Külekçi (Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Velho, R. (2018). Transport Accessibility for Wheelchair Users: A Qualitative Analysis of Inclusion and Health. *International Journal of Transportation Science and Technology*, 8(2), 103-115. doi: 10.1016/j.ijtst.2018.04.005.
- WHO. (2022). *Global Report on Health Equity for Persons with Disabilities*. Geneva: World Health Organization.
- Wood, R. L. (2003). Does Religion Matter? Projecting Democratic Power into The Public Arena. C. E. Smidt (Ed.), *Religion as Social Capital: Producing The Common Good* içinde (s. 69-86). Waco: Baylor University Press.
- World Health Organization ve World Bank. (2011). *World Report on Disability*. Geneva: WHO Press.

Yıldız, R. (2001). Sosyal Bütünleşme ve/için Nereye Kadar Hoşgörü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 539-551.

Destek ve teşekkür

Araştırmaya katkı sunan Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği'nin yöneticilerine ve tüm katılımcılara teşekkür ederim.

Extended Abstract

Purpose

This study aims to examine the social, cultural, and structural factors that hinder people with disabilities from participating equally and effectively in social life, and to explore the integration strategies they develop in response to these barriers. Disability is framed not merely as an individual limitation, but as a consequence of broader social and structural inequalities. This approach necessitates a shift from the medical model toward a social and rights-based framework. By focusing on the exclusion experiences of people with disabilities, the study seeks to uncover the multilayered barriers they encounter in social participation and to understand the subjective strategies they employ for integration. In doing so, it critically evaluates current social policy practices in light of field data. The paper highlights that social exclusion is not only physical, but also symbolic, cognitive, and structural.

Design and methodology

The research was conducted using a phenomenological qualitative design to explore individuals' experiences of disability. This approach focuses on understanding the meanings participants attribute to their experiences and their lived worlds. Participants were identified through purposive sampling; a total of 22 individuals with various disabilities (orthopedic, visual, chronic, and intellectual) were interviewed. In the case of intellectual disabilities, parents were interviewed to preserve data depth. Data were collected through semi-structured interviews, transcribed from audio recordings, and analyzed using MAXQDA 2020 software.

Thematic analysis was employed in data interpretation; coding was conducted in a multi-layered, cyclical manner, including open, focused, axial, and theoretical stages. In the second coding cycle, more refined themes emerged through pattern and structural coding. This analysis aimed to uncover not only surface expressions but also deeper patterns of meaning.

Ethical compliance was ensured through prior approval from the Ethics Committee of Bandırma Onyedi Eylül University. Participants' identities were anonymized, and all interviews were conducted voluntarily. To ensure credibility and trustworthiness, expert opinions were consulted during analysis, and detailed records were maintained to enhance researcher impartiality. Validity strategies addressed credibility, transferability, dependability, and confirmability. Participant statements were directly quoted and supported with interpretive commentary, in line with scientific and ethical standards.

Findings

The findings of the study revealed that the participation of individuals with disabilities in social life was limited by multifaceted barriers and that these barriers existed at both structural and symbolic levels. In line with the data obtained, two main themes and ten sub-themes were identified. The first main theme, "Barriers to Social Cohesion and Integration," included the lack of intellectual awareness in society, inclusion practices limited to symbolic attention, and negative attitudes internalized by people with disabilities. Participants stated that society's perception of disability was still shaped on the basis of an individual deficiency and dependency, and therefore real social acceptance had not been achieved. In

addition, it was observed that families' overprotective or timid child-rearing styles limited the individual's development of self-confidence and independence, while inadequate financial opportunities and inequalities in educational level made it more difficult to participate in social life.

The second main theme, "Social Integration and the Construction of Trust," showed that trust, empathy, and mutual understanding were the main determinants of individuals' social bonding and interaction with society. Participants emphasized that true social integration was possible not only through physical access but also through a social environment based on honesty, ethical sensitivity, and spiritual values in interpersonal relations. In this context, it was understood that social exclusion was not only structural or physical but also produced through cultural codes, perceptions, and forms of interaction. The findings showed that the active participation of people with disabilities in social life was directly related to both individual awareness and self-efficacy and the network of meaningful relationships offered by society; they pointed out that integration was a multi-layered and reciprocal process.

Research limitations

The main limitation of the study is that it was conducted only with participants living in Yalova province. This limits the direct generalization of the findings to other geographical and cultural contexts. In addition, interviews with parents rather than individuals with intellectual disabilities may have limited direct experience transfer. Since the research was conducted with a qualitative method, the sample size is limited and the findings are not open to quantitative generalizations. The fact that some of the participants were affiliated with associations may have created homogeneity in the level of receiving institutional support. Accordingly, there is a risk of excluding the experiences of disabled people who do not receive institutional support. Despite all these limitations, the study provides an in-depth look at the processes of social exclusion and integration in the context of disability by presenting original data and themes.

Implications (theoretical, practical and social)

In line with the research findings, various theoretical, practical and social recommendations are developed. From a theoretical perspective, it is seen that the phenomenon of disability is subject to exclusion not only at the physical but also at the symbolic and intellectual level. For this reason, it is suggested that more discussion on cultural representations of disability, social norms and ethical sensitivities in social sciences literature is recommended.

In terms of implementation, existing social policies should go beyond the focus on physical access and develop inclusive models that include social and psychological accessibility. Local governments should carry out continuous and sustainable awareness-raising programs instead of producing symbolic projects only on special occasions. The establishment of rights-based policies that facilitate access to education, employment and social services will support the social integration of persons with disabilities. In addition, families should be supported in a way that strengthens the independence of the individual, rather than merely protecting them.

At the societal level, awareness-raising activities should be carried out in the media by observing the justice of representation; the discourse of "individual in need of help" should be replaced with the approach of "citizen with rights". Equality of opportunity must be ensured for persons with disabilities to take part as active citizens in all areas of life, not only through associations. All members of society should assume responsibility on the basis of respect for differences, empathy and a culture of coexistence.

Social integration is possible not only through physical arrangements but also through emotional and cultural values such as mutual trust, ethical sensitivity and individual awareness. This holistic approach is a fundamental requirement for lasting and restorative social change.

Originality/value

This study makes a unique contribution by discussing the problems of social integration processes of persons with disabilities, which are often addressed at the structural level in the literature, directly through individual experiences. In particular, the fact that abstract but effective forms of exclusion such as lack of intellectual awareness, internalized stigmatization and symbolic attention are revealed with qualitative data distinguishes this study from similar ones. Addressing individuals with disabilities not only as disadvantaged individuals but also as active subjects of social transformation offers an important awareness to social policy makers, academics and civil society actors.

In addition, by addressing the phenomenon of “trust” as the key to social integration, the study shows that ethical and emotional aspects are as decisive as structural policies. In this respect, the study offers a new approach to the proposed solutions to social exclusion and argues that individuals can be a part of society not only on the basis of physical but also emotional and social trust. The systematic qualitative coding process and the thematic structure supported by direct participant narratives increase the academic depth of the study. In this context, the study makes a meaningful and original contribution to the research on disability, social exclusion and integration in the Turkish context.